

Styrelsen för
PSYKOLOGISKT FÖRSVAR

TERRORKRIGET I KVÄLLSPRESSEN

Gert Z Nordström

RAPPORT 184

TERRORKRIGET I KVÄLLSPRESSEN

En studie av hur Aftonbladet och Expressen presenterade
Attentaten mot USA den 11 september 2001
Vedergällningen mot Afghanistan den 7 oktober
Jakten på Usama bin Ladin

Gert Z Nordström

Utgiven av Styrelsen för psykologiskt försvar
ISSN 1401-2383
Stockholm 2002
Omslagsbild: Pressens Bild Fotograf: Daniel P Derella

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SPFs förord	4
Författarens förord	5
Author's Foreword	6
De vetenskapliga villkoren	7
Framför eller bakom mediet	8
Vad är en nyhet?	9
Inskränkta och allsidiga nyheter	10
Nyhetsdesign och iscensättning	11
De fyra iscensättningarna.....	12
Nyhetsförmedlingen efter CNN	13
Attentaten den 11 september	14
Förutsättningarna	14
Patriotism eller eftertänksamhet?.....	15
Tidningarna väljer olika vägar	15
Dramatiska iscensättningar den 12 september	17
Didaktiska iscensättningar den 12 september	21
Lyriska och episka iscensättningar den 12 september	22
Vedergällningen den 7 oktober	31
Dramatiska iscensättningar den 8 oktober	31
Episka iscensättningar den 8 oktober	32
Jakten på Usama bin Ladin	41
En kort biografi	41
Ondskans superstjärna	41
Rykten förstärks i pressen	45
Läsare och experter	45
Ett perspektiv på terror och propaganda	52
Slutsatser	56
Summary	61
Referenser	66
SPFs senaste rapporter och meddelanden	67

SPFs FÖRORD

Styrelsen för psykologiskt försvar (SPF) har under många år bedrivit forskning och studier på samhällskommunikationens område inte minst i samband med svårare störningar i samhället, katastrofer och kriser men även vid andra, nationella eller internationella, dramatiska händelser. Syftet har varit att studera hur det kommunikativa samspelet mellan myndigheter, medier och medborgare har fungerat i sådana situationer. Medborgarnas rätt till information slås fast i regeringsformens andra paragraf. Rätten till information kan – tillsammans med yttrandefriheten – ses som en förutsättning för medborgarnas önskade aktiva deltagande i den demokratiska debatten och processen. Detta förhållande ställer särskilda krav på den som har viktiga informationer att lämna ifrån sig, främst myndigheter och medier. I vissa studier fokuseras enbart en eller två av samhällskommunikationens huvudaktörer. Den nu aktuella studien beskriver och analyserar några svenska mediers rapportering med anledning av det terror-krig som bröt ut i samband med attentaten mot USA den 11 september 2001.

Nyhetsmedierna, speciellt tabloiderna, har ambitionen att skapa ett säljande nyhetsmaterial. Sådana mediepresentationer – med bild och text, inklusive rubriker i samverkan – kan ses som en ”komposition” – en iscensättning. Med hjälp av retorik och estetik skapas ”ytor” (uppslag, löpsedlar, förstasidor) och det är denna retorik och påverkan som analyseras i det nu aktuella projektet. Problematiken fokuseras utifrån läsarens synvinkel.

Frågor som rör påverkan och försök till påverkan utgör naturligtvis ett centralt tema i begreppet psykologiskt försvar. SPF har ägnat ett återkommande forskningsintresse bl. a åt bilden som informationsbärare. Grundfrågan har då varit med vilka informationsbärande anspråk som bilden presenteras i framför allt nyhetsrapporteringen. I SPFs forskningsprojekt rörande mediernas rapportering om Gulfkriget – Bilden av ett krig (1992) –, i det sk Estoniaprojektet (1996) och i studien rörande iscensatta nyheter, Från löpsedel till webb (1999), ägnas nyhetsbilden ett betydande intresse. Andra SPF-studier på bildtemat är Påverkan genom bilder (1986), Falska kort – Bilden i dataåldern (1993), Nyhetsbilder–etik–påverkan (2000) samt Trovärdiga bilder och Bildmanipulering (2001).

Jag vill tacka professor Gert Z Nordström för ännu en viktig och intressant studie i SPFs skriftserie. Genom de analyser han gör i studien bör denna kunna bidra till att bredda och fördjupa kunskaperna om och ligga till grund för ytterligare forskning kring mediers spegling av kris- och krigsförlopp med nyhetsbilden i fokus.

Göran Stütz
Forskningschef, SPF

FÖRFATTARENS FÖRORD

Det är främst bilder, och bilder i kombination med rubriker och ingresser, som drar köpare till kvällstidningarna. Som läsare och konsument har man ett ovanligt stort inflytande över meny. Man kan välja och vraka, bläddra fram och tillbaka och stanna till där det passar. En hel del, förmodligen det mesta i en tidning, intresserar oss inte. Det gör ingenting, det kan ju passera som motiven i ett tåg-fönster.

Kvällstidningarna är dock bäst när de har något nytt och dramatiskt att komma med och när de förmedlar något direkt och helst sinnligt. Då överträffar de andra nyhetsmedier. Det unika med bilder är att de summerar världen omgäende vilket betyder, att betraktaren inte behöver ge dem mer tolkningstid än de förtjänar. En text måste man läsa till slutet innan man inser att den inte hade något att säga och att dyrbar tid gått förlorad. Läsning är alltid en chanstagnation. Bilder kan också vara dåliga men de lurar oss sällan på tid.

Terrorkriget som jag haft Styrelsen för psykologiskt försvars uppdrag att granska i Aftonbladet och Expressen hösten 2001, har innehållit allt som gäller hantering av nyhetsmaterial av bild och text. För att skapa ordning och förtätning i detta har jag delat in studien i tre teman nämligen *Attentaten mot USA den 11 september 2001*, *Vedergällningen mot Afghanistan den 7 oktober 2001* och *Jakten på Usama bin Ladin*.

Till detta kommer ytterligare tre kapitel. Ett som föregår de ovan nämnda som jag kallat *De vetenskapliga villkoren* och två som följer efter: *Ett perspektiv på terror och propaganda* och *Slutsatser*.

Speciellt viktigt för undersökningen har varit att söka beskriva retoriken och att notera något väsentligt om eventuell propaganda och påverkan.

Skärholmen i mars 2002

Gert Z Nordström

AUTHOR'S FOREWORD

It is primarily pictures, and pictures combined with headlines and introductory texts, that attract buyers to the evening tabloids. As reader and consumer, one has unusually great influence over the menu. One can choose and reject, skim back and forth, and stop where one wishes. A great deal, presumably most, of the paper does not interest us. This does not matter; it can pass like the motifs seen from a train window.

The evening papers are at their best, however, when they have something new and dramatic to present and when they relate something directly and preferably sensually. This is when they surpass the other news media. Peculiar to pictures is that they sum up the world immediately, which means that the observer need not give them more time for interpretation than they deserve. A text must be read in its entirety before one realises that it had nothing to say and that one's precious time has been wasted. Reading always implies a gamble. Pictures can also be bad, but they seldom rob us of our time.

Aftonbladet and Expressen's coverage of the war on terror 2001 – which the Swedish National Board of Psychological Defence has commissioned me to examine – has contained everything with respect to treatment of news material in the form of pictures and text. To create order and concision, I have divided the study into three topics namely, *The attack on the US on 11 September 2001*, *The retaliation against Afghanistan on 7 October 2001*, and *The hunt for Usama bin Ladin*.

In addition to this there are three other chapters. One precedes those mentioned above and is called *The scientific conditions* and the other two follow: *A perspective on terror and propaganda* and *Conclusions*.

Of particular importance in this investigation has been to endeavour to describe the rhetoric and to note essential aspects of possible propaganda and its effects.

March 2002, Skärholmen

Gert Z Nordström

DE VETENSKAPLIGA VILLKOREN

Idag är det inte oproblemiskt att tala om kvällspress. Finns det i vårt land över huvud taget någon kvällspress när så gott som alla dagliga tidningar kommer ut första halvan av dygnet? Det mest korrekta begreppet för de tidningar som diskuteras här borde vara lösnummertabloider. Det mest korrekta är emellertid inte alltid det mest passande. Trots allt kallar jag dem kvällspress, för även om dessa tidningar kan köpas redan på förmiddagen konsumeras de i stor utsträckning på kvällen.

Den svenska allmänhetens första möte med terrorattackerna mot World Trade Center i New York och mot Pentagon i Washington den 11 september 2001 skedde via TV. Förmedlingen var i vissa fall direkt. När röken steg upp från ett av tvillingtornen på Manhattan kunde tittarna se hur det andra tornet attackerades av ännu ett flygplan och också rasade samman. Men mötet med de dramatiska händelserna i tidningarna dagen därpå var också chockartade.

Bortsett från televisionen fanns det inga svenska nyhetsmedier som ägnade mer utrymme åt terrorkriget än Aftonbladet och Expressen. Noteras kan att Aftonbladet ägnade hela tidningen, utom Sportbladet, dvs. 48 helt annonsfria sidor, åt vad man kallade "historiens värsta terrorattack". Expressen låg inte långt efter. Av första delens 44 sidor ägnades 40 åt terrorattacken, de övriga fyra utgjordes av reklam. Under rubriken: *Kultur och Sport* togs terrordåden också upp på fem sidor i del 2.

Båda dessa tongivande svenska tabloider satsade med andra ord ordentligt på terror-

krigets dramatiska upptakt. Eftersom de också varit mycket aktiva under krigets fortsatta utveckling har jag iakttagit dem fortlöpande men stannat för att koncentrera mig på tre delundersökningar, två tvärsnittliga och en längsgående över tid. De tvärsnittliga handlar om (1) *Terrorattacken mot World Trade Center (WTC) den 11 september 2001* och (2) *Vedergällningen mot Afghanistan den 7 oktober*. Den längsgående undersökningen har jag rubricerat *Jakten på Usama bin Ladin*. Jag har funnit det viktigt att uppmärksamma det man tror vara terrorkrigets främsta orsak.

Två frågor ska studeras närmare:

(1) *Retoriken*. Hur tillämpas den i de båda tidningarna? Med retorik menas både text och bild – hur dessa medier samverkar och utformas i vad jag här kallar *iscensättningar*.

(2) *Propaganda och påverkan*. I alla krig är påverkan genom propaganda självklar men det kan vara viktigt att notera vilken typ av propaganda som brukas: Är den öppen, dold eller möjligen delvis omedveten? Sker det eventuellt några attitydförändringar från de inblandade parterna under konfliktens gång?

Retoriken uppmärksammas inte utifrån några kriterier på vad som kan vara sanning eller lögn utan endast *hur* den är framställd, vilka språkliga medel som utnyttjas och i vilket sammanhang den framträder. Flera forskare har på senare tid talat om kvällstidningarna som *dramafabriker*, mer engagerade i att producera "stories" och sagor än att förmedla fakta och nyheter. Men även om man gärna ansluter sig till den åsikten är det ändå kom-

plicerat att skilja sant från falskt. Så komplicerat att det kan vara mer givande att uppmärksamma form och metod än eventuell sanningshalt. Varför sägs en sak inte en gång utan upprepas tio gånger, varför sägs den inte vid kaffebordet utan i mikrofoner inför miljoner lyssnare, varför sägs den inte på gatan utan intill nationsflaggan etc? Det är frågor av det slaget som hänvisar mer till den retoriska metodiken än själva innehållet i sig.

För att undvika missförstånd bör redan nu markeras skillnaden mellan *diskurs* och *iscensättning*. Båda har med flödet i nyhetsförmedling att göra. Med diskurs menas emellertid hela nyhetsutbudet i en konflikt eller en utsträckt händelse medan iscensättning endast är en mindre avgränsad del av en diskurs, ett eller flera uppslag i en tidning eller ett nyhetsinslag i TV. Iscensättningar ombesörjs av enskilda redaktioner. Diskurser skapas av många medier tillsammans och ofta under längre tid.

Tre vetenskapliga discipliner är speciellt viktiga som underlag för denna undersökning och det är *semiotiken*, *estetiken* och *retoriken*. Jag ska inte gå närmare in på dem. Jag tror inte det behövs. Denna undersökning ska kunna läsas ändå. I varje fall är det min ambition. Men det är ändå viktigt att tala om vilken tradition som leder mina tankebanor. Semiotiken, vetenskapen om tecken och mänsklig kommunikation, har jag redovisat i ett flertal arbeten (bl.a. Nordström 1986, Nordström 1989, Rum Relation Retorik 1996 och Nordström & Åstrand 1999). Frågor om retorik har jag behandlat i (Nordström 1989 och Rum Relation Retorik 1996). Estetiken som i min verksamhet vid Konstfack 1968–96 ständigt varit i min närhet har jag hittills inte bearbetat vetenskapligt.

Framför eller bakom mediet

Masskommunikationsforskning eller massmedieforskning har av tradition en samhällsvetenskaplig inriktning med rötter i psykologi,

sociologi och statsvetenskap. Forskningen har i huvudsak kretsat kring olika medieeffekter vilka studerats med stöd av bland annat experiment och frågeformulär. Det är en forskning, om vilken man skulle kunna säga att den placerar sig "bakom medierna", i motsats till den som brukas här, som ställer sig "framför medierna" dvs. riktar huvudintresset mot det som medierna konkret visar fram.

Inom medieforskningen skiljer man ofta mellan två arter av analys: *intention-* och *receptionsanalys*. I arbeten med den förstnämnda analysarten är ambitionen att reda ut sändarens intentioner med budskapet, medan målet med receptionsanalysen är att kartlägga olika mottagares reaktioner och upplevelser. I den här studien är det emellertid en tredje art av analys som tillämpats. Jag brukar kalla den *näranalys*. Fokus riktas mot mediet, det medium som bär fram budskapet. Även i näranalysen är sändarens intentioner och mottagarens upplevelser av betydelse men brukas i andra hand, som ett komplement. Det centrala är närgranskningen, iakttagandet av budskapets konkreta utformning, att den som analyserar tar eget ansvar till det han/hon uppfattar direkt med sina sinnen. Näranalysen betonar ett "framförhållande" till medierna.

Näranalys är en kvalitativ form av medieanalys. Som nämnts utesluter den inte kompletterande undersökningar av sändar- eller mottagarled, inte heller att sådana undersökningar tillämpar kvantitativa undersökningsmetoder. Det avgörande för näranalysen är budskapets framtoning: *vad* exponeras och *hur* exponeras det, vilka medier (bild – text) samverkar samt vilken retorik och estetik tillämpas för att fascinera och attrahera mottagaren?

Eftersom en näranalys inte legitimerar sin verksamhet via kvantitativa undersökningar av sändares avsikter eller mottagares tolkningar av ett budskap måste nyttan med den i stället styrkas genom iakttagelser och beskriv-

ningar av budskapet som sådant. Näranalytikerns verktyg är den egna observationsförmågan, tidigare erfarenheter av liknande fenomen och det goda omdömet. Näranalysens mål är inte att avslöja sanning eller lögn. Ambitionen är att "lyfta fram och förtydliga" hur text, bild, iscensättning och olika diskurser är utformade: hur komposition, syntax, symbolik, estetik och metaforik utnyttjats, laddats upp och upprepats, nedtonats eller reducerats. Det handlar med andra ord om att jämföra utsa- gor och kunna klarlägga olika retoriska grepp. En näranalys kan konstatera propaganda men aldrig bestyrka graden av den. Till det krävs receptionsanalys. Den kan iakttä och redovisa sändarens tillvägagångssätt, medel och ambitioner med budskapet. Detta gäller inte minst förmedling av nyheter.

Vad är en nyhet?

I *Tankar om journalistik* (2000) utvecklar Göran Rosenberg några intressanta aspekter på nyheten som sådan. Rosenberg menar att det krävs fantasi för att upptäcka eller föreställa sig en nyhet: "Jag vet inte riktigt hur denna säregna känsla för nyheter ska beskrivas, men jag vet att den existerar. Jag vet att somliga journalister är fenomenala på att se en nyhet, ana sig till den bakom den mest solida fasad av vardagligheter och trivialiteter". Rosenberg påpekar också att kunskap kan vara ett hinder för att upptäcka en nyhet. Kunskap kan göra oss "nyhetsblinda". Vi tror att det vi ser eller upplever redan är självklart för alla andra människor.

Resonemanget för tankarna till de ryska formalisterna och den tyske dramatikern Bertold Brecht som introducerade begreppet *främmandegöring* i den estetiska debatten på 1930-talet. Ordet som kommer från tyskans *Verfremdung* hänvisade till en poetisk-pedagogisk metod vars syfte var att bryta ner våra slentrianmäs- siga uppfattningar av omvärlden och ersätta

dessas med ett djupare och mer sammansatt innehåll.

I Rosenbergs tankegång utvecklas emellertid inte nyhetsupptäckten "bakom den mest solida fasad av vardagligheter" till någon generell journalistisk metodik utan beskrivs enbart som en individuell talang eller förmåga till intuition. Brist på nyhetssinne blir som brist på humor. Vissa har det, andra har det inte. Frågan skulle kunna diskuteras ytterli- gare men här är det viktigare att peka på över- ensstämmelser än skillnader. Jag nöjer mig med att konstatera att vissa nyheter kan vara dolda i vår vardag och kräver någon form av mänsklig aktivitet för att upptäckas. Vi bör självfallet heller inte glömma bort alla inop- portuna nyheter som av en eller annan orsak är anstötliga och opassande och därför aldrig blir publicerade.

Med nyhet menas annars inte något dolt i vår vardag utan snarare det motsatta, något konkret och sensationellt som drabbar många. När en nyhet uppmärksammas och sprids brukar det bero på två generella faktorer: gra- den av *sensation* och graden av *identifikation*. Graden av sensation hänger samman med hur överraskande nyheten i fråga är, medan gra- den av identifikation är relaterad till närhet/ avstånd i tid, rum och kultur.

De nyheter som beskrivs och analyseras i detta projekt är i första hand av sensationellt slag. När USA utsattes för historiens största terrorattack handlade det om en chockartad nyhet. I Sverige hade vi heller inte svårt att identifiera oss med de människor som drab- bades. Det var nästan som om vi själva blivit angripna. När terrorkriget en månad senare övergår till ett reguljärt anfallskrig riktat mot Afghanistan sjunker graden både av sensa- tion och identifikation. Intresset för kriget är alltså stort i svenska nyhetsmedier men motangreppet var väntat och nu drabbades inte en västerländsk kultur utan ett fattigt

muslimskt land i Mellanöstern som i huvudsak livnar sig på jordbruk och boskapskötsel.

Inskränkta och allsidiga nyheter

När passagerarfärjan Estonia förläste i nattmörkret på Östersjön mellan den 27 och 28 september 1994 fanns inga nyhetsmedier i närheten. Först en timma efter katastrofen, när färjan gått till botten med 852 människor, kom de första helikoptrarna med fotografer och journalister till olycksplatsen. Det snabba haveriförloppet kunde inte skildras i medierna. Rapporteringen fick inskränka sig till det efterföljande räddningsarbetet och sökandet efter de drygt 200 människor som hamnat i vattnet.

När de kapade passagerarplanen kraschade mot World Trade Center i september 2001 var situationen en annan. Katastrofen kom lika överrumplande som Estonias förlisning men till skillnad från den senare fanns nyhetsmedier i närheten som omedelbart kunde skildra och förmedla händelsen. Människor över hela världen kunde framför sina TV-skärmar i direktsändning uppleva hur rök och lågor slog ut från det först rammade tornet när plötsligt, 18 minuter senare, ett nytt flygplan dyker upp och flyger rakt in i skyskrapan intill. En rekordpublik kom att bevittna världens dittills största terrordåd.

Vedergällningen kom däremot inte som någon överraskning. Även om dagen för USAs bombanfall mot Afghanistan 27 dagar senare, söndagen den 7 oktober, var oviss för allmänheten var man införstådd med att den skulle komma. Att en stor händelse är förväntad och förutbestämd garanterar dock inte att rapporteringen från den blir oproblematisk. Gulfkriget 1991 är ett exemplen på det. Hela världen visste att USA med stöd av FN skulle attackera Irak med flyg onsdagen den 16 januari klockan 06.00, då den tidsfrist som var uppställd sedan

ett halvår tillbaka gick ut. Det fanns således mycket god tid för alla intresserade medier att förbereda nyhetsbevakningen.

Den väl tilltagna planeringstiden visade sig emellertid bli meningslös ur journalistisk synpunkt samtidigt som den gynnade de krafter som önskade förhindra en allsidig nyhetsförmedling. Stig Arne Nohrstedt (1992) har dragit fram fyra skäl: för det första inskränktes journalisternas rörelsefrihet dels genom begränsad visumtilldelning och dels genom det s.k. poolsystemet som ledde till att endast en mindre del av medierna fick tillträde till de verkliga händelserna i Saudiarabien och Irak. För det andra förbjöds viss information i rapporteringen. Uppgifter om bland annat styrkornas storlek, antal stridsvagnar, flygplan, artilleripjäser etc. hemligstämplades. För det tredje infördes obligatorisk förhandsgranskning av pooljournalisternas rapporter som inte tilläts bryta mot de regler som ställts upp, och, för det fjärde, infördes censur, dvs. sanktionsmedel i form av indragningar av journalisternas ackrediteringar ifall de brutit mot reglerna.

Dagen efter USAs inledande anfall mot Afghanistans huvudstad Kabul och talibanregimens huvudort Kandahar, skrev Ola Sigvardsson på DN:s förstasida (8/11): "Vid internationella kriser och krig är journalistens svåraste uppdrag att bedöma värdet av de olika uppgifter som strömmar in." och, tillade han något längre ner i samma spalt: "Den här gången är uppgiften extra svår. Nu kommer nyhetsflödet mestadels från ena sidan. Inifrån Afghanistan är det i stort sett tyst. Den 11 september var bilderna från New York överväldigande och otvetydiga, på någon timme visste hela världen vad som hänt. Nattens bilder från de attackerade områdena i Afghanistan är motsatsen: otydliga och svårtydda". Sigurdsson passade också på att hänvisa till titeln på den

brittiske reportern Philip Knightleys berömda bok från 1977 *Krigets första offer är sanningen*. Han kände ett berättigat behov att reservera sig för vad som komma skulle.

Det finns självklart ett problem för en tidningsredaktion att värdera inkommande uppgifter och det kompliceras ytterligare av om situationen är sådan att inga uppgifter över huvud taget strömmar in. Men journalistik idag är inte bara en fråga om sanna eller osanna uppgifter eller brist på uppgifter utan hur uppgifterna, oavsett relevans, presenteras och iscensätts. Ibland får man som tidningsläsare en känsla av att det är just ovissheten och avsaknaden av verklig insyn i de händelser som skildras som inspirerar till den mest avancerade dramaturgin.

Vad gäller de tre teman jag tar upp i denna undersökning om pågående terrorkrig under 2001 attackerna på World Trade Center 11 september, vedergällningen mot Afghanistan 7 oktober och jakten på Usama bin Ladin tycks mina två undersökningsobjekt Aftonbladet och Expressen inte lida brist på inströmmande uppgifter snarare tvärtom. Jag är övertygad om att denna nyhetsspridning påverkar läsarna. I första hand inte för vad som sägs utan hur det sägs, hur det iscensätts.

Nyhetsdesign och iscensättning

Så snart en nyhet nått en tidnings redaktion värderas den och karakteriseras den. Blir den godtagen för publicering kommer den att redigeras och formges, dvs. ges en lämplig och ändamålsenlig presentationsform. Detta sista och avgörande steg i hanteringen av nyheten på redaktionen kallar jag *iscensättning*, inte bara för att det som arrangeras på tidningssidan i många fall kan jämföras med det som arrangeras på en teaterscen utan också för att redigerarens arbete på en tidning i flera avseenden påminner om det arbete som utförs av en regissör vid en teater. Det handlar om att

skapa dramaturgi och att hantera en mångfaldig retorik: att välja tonläge och uttrycksform, att skapa spänning och ge liv åt en berättelse som i bästa fall kan fortsätta i flera akter.

Iscensättning av den tvådimensionella tidningssidan kräver två skilda språk, verbalspråk och bildspråk. Båda språken kan frammana en scen. Verbalspråket genom rubriker, bokstävernas storlek, interpunktion, ordval, metaforik etc. Bildspråket genom att omvandla den plana tidningssidan till rum och rymd, beskriva närhet och avstånd, avbilda figurer och omvandla figurer till tecken, symboler, metaforer, metonymier etc. Men det mest intressanta med dessa språk på tidningssidan är inte deras existens i sig utan hur de samverkar och tillsammans skapar vad jag här kallar iscensättningar. På ett liknande sätt som man talar om ett filmspråk – sammanställt av tal, bild, ljud och musik – kan man i tidningssammanhang tala om ett *iscensättningspråk*.

Kopplingen mellan verbal- och bildspråk sker inte genom addering utan genom intergrering. Text och bild konfronterar varandra i ett ömsesidigt givande och tagande där båda kan ladda och avladda varandra. Rubriken kan t.ex. uppmärksamma en detalj i en bild. Den kan också flytta intresset från en detalj till en annan. Något som först föreföll oviktigt kan plötsligt bli det mest betydelsefulla. Och omvänt kan en bild påverka både rubriker och ingresser. Denna ömsesidiga influens som text och bild har på varandra gör det välgrundat att hantera detta sammansatta språk som ett eget språk, ett iscensättningspråk.

Det är viktigt att inte bara förknippa retorik med verbalspråk. Det finns även en bildens retorik och en iscensättningens retorik. Samma sak gäller för vad som brukar beskrivas som den narrativa utformningen, dvs. berättandet. En iscensättning kan innehålla en berättelse men en berättelse kan också utformas av två eller flera iscensättningar. Både Aftonbladet

och Expressen från 12 september 2001 är exempel på detta. Händelserna på Manhattan framställs som en lång berättelse, ett fruktansvärt tema, som utvecklas i tid.

Genom att studera *formen* i en iscensättning – dvs. försöka upptäcka något som är återkommande och inte är utbytbar – och ställa den mot *substansen*, det tillfälliga och utbytbara, kan man upptäcka vissa mönster och upprepningar. Speciellt märkbart framstår dessa olika mönster när det handlar om stora och dramatiska nyhetshändelser som krig, katastrofer, grova våldsbrott etc. I tidigare arbeten (Nordström 1994, 1999) har jag systematiserat iscensättningar i fyra kategorier: *dramatiska, lyriska, episka och didaktiska*. Jag ska strax återkomma till detta. Ingen iscensättning är emellertid "ren" dvs. äger bara en av de fyra egenskaperna utan bär i viss utsträckning även på övriga. Som framgår av mina kategoriseringar av Aftonbladet och Expressen från den 12 september och 8 oktober finns flera exempel på blandformer.

Vid större omvälvande händelser förekommer alla fyra iscensättningarna. De uppträder parallellt i samma utgåva eller avlöser varandra beroende på hur händelsen utvecklar sig i tid och rum. Jag ska återkomma till den frågan efter en kortare beskrivning av kategorierna.

De fyra iscensättningarna

1. Dramatisk iscensättning

Nyheten framställs som:

- (a) något överraskande eller chockartat
- (b) något pågående (nutid) som ej är avslutat
- (c) något som gör sken av att iakttas direkt.

Karakteristiskt för dramatisk iscensättning är närvaro och genomskinlighet. Läsaren ska helst se "igenom" mediet: uppleva sig som närvarande i händelsen. Återgivningen sker direkt, i presens och ingenting är avslutat. Läsaren kan bara ana, befara och förskräckas. Ingen

vet hur det fortsatta händelseförloppet kommer att utvecklas. Rubrikerna är korta och bilderna dynamiska och "diagonalt" fångade av fotografen vilket ytterligare kan betonas vid klippning och redigering.

Då den dramatiska iscensättningen förmedlar det chockartade nuet, kan den bara utnyttjas under en kortare tidsperiod. Vanligen bara någon dag, sedan måste den övergå i annan form.

Växlingen är beroende av hur händelsen utvecklas.

2. Lyrisk iscensättning

Nyheten framställs som:

- (a) något typiskt och förväntat (metaskildring)
- (b) något pågående (nutid) som avslutas
- (c) något som gör sken av att iakttas direkt.

Den lyriska iscensättningen strävar också efter närvaro och genomskinlighet, men i övrigt är skillnaden stor gentemot den dramatiska iscensättningen. Här handlar det ofta om en metaskildring som följer efter en dramatisk iscensättning. Alla vet att traumat bytt tillstånd och övergått från chock till lugn. Läsaren möter den stora sorgen i form av andakter, begravningsceremonier, tända ljus etc. Olyckan är ett faktum som måste bearbetas. I den lyriska iscensättningen blir tonen en annan, rubrikerna tunga och bilderna horisontellt-vertikala.

3 Episk iscensättning

Nyheten framställs som:

- (a) något speciellt i en större händelse
- (b) något passerat (dåtid) men också som något pågående (nutid)
- (c) något som förmedlas personligt/subjektivt.

Episk iscensättning betyder att diskursen ifråga bärs fram av en berättande journalist, som gärna subjektivt eller personligt vänder sig till läsaren. Det illusoriska greppet, *du är själv där*,

från den dramatiska iscensättningen ersätts med en indirekt förmedling: *jag är närvarande* men *du är långt ifrån*. Därför behöver läsaren någon som berättar, helst någon som förefaller bekant och verkar förtroendeingivande.

Eftersom den episka framställningen ofta ingår i en större övergripande nyhetsdiskurs har den olika underfunktioner: dra fram speciella hjältar, peka ut syndabockar, bereda utrymme för vittnen och anförvanter. Det är inte ovanligt att episka iscensättningar utvecklas till långlivade såpor, "Sagan" om Kent och Sara från Estoniakatastrofen är redan ett klassiskt exempel (t ex Kühlhorn & Marthinsen 1994). Ett annat är de piloter som sköts ned, tillfångatogs och visades i irakisk TV sedan de attackerat Bagdad under Gulfkriget (Nordström 1992).

4. Didaktisk iscensättning

Nyheten framställs som:

- (a) något logiskt i en händelsekedja
- (b) något passerat (dåtid)
- (c) något som förmedlas objektivt och vetenskapligt.

De tillstånd av chock och affekt som förmedlats direkt via de dramatiska och lyriska iscensättningsformerna och indirekt via den episka ställer krav på en fjärde form som förmedlar nyheten mer sakligt och opersonligt. Denna uppgift har den didaktiska iscensättningen. Avsikten är att redogöra för faktiska förhållanden. Även här finns en förmedlande instans. Förmedlingen ombesörjs emellertid inte som i den episka iscensättningen av en subjektiv berättare utan av en objektiv undervisare som beskriver hur en händelse gått till eller varför ett tillstånd föreligger. I de fall den didaktiska iscensättningen ingår i en större nyhetsdiskurs redogör den vanligen för något förflutet. Men den kan också vara framåt-

syftande, visa hur en viss strategi är tänkt eller hur ett annalkande oväder kommer att utvecklas. Den didaktiska iscensättningen har – speciellt i form av grafik – under senare år fått en ökad betydelse i nyhetsförmedlingen. En viktig anledning är kamerateknologins utveckling. I dag undgår intet kameraögat: rymden, havsbotten eller den mänskliga kroppens inre organ.

Nyhetsförmedlingen efter CNN

CNN (Cable News Network) kom att revolutionera TV-nyheterna över hela världen i samband med Gulfkriget. Det nya med CNN var dygnet-om-täckning av nyheter, men också resurser av en storleksgrad som gjorde det möjligt att anpassa sändningen till nyhetens egen utveckling i verkligheten. Man skapade en känsla av att ständigt vara *här och nu* – *hela tiden*. Den TV-sända nyhetsjournalistiken som lärt av spelfilmen vet hur man åstadkommer tempobrytningar med snabba klipp och musikeffekter, vet hur man skapar dramaturgi och fascination genom att fokusera och estetisera våldshandlingar. CNN har inte varit beroende av reklamintäkter utan har i första hand finansierats med avgifter från ägare av kabelnät. Detta är en viktig anledning till man kan strunta i konventionella programförberedelser för att mer helhjärtat satsa på långa direktsändningar.

CNN har inte bara revolutionerat televisionens arbetssätt utan också påverkat nyhetsförmedlingen i papperstidningarna. Aftonbladets och Expressens sätt att söka återge händelserna i USA den 11 september är ett exempel. Det är viktigt för all nyhetsförmedling i dag att söka förmedla *ett här och nu* som flyter fram från uppslag till uppslag. Den dramatiska iscensättningen är sannolikt ett resultat av den hårda nyhetskonkurrensen.

ATTENTATEN DEN 11 SEPTEMBER

Förutsättningarna

Svensk TV har under tisdagen den 11 september oavlatligt visat terrordåden i USA. Vad som rapporterats och i vissa fall kunnat ses med tittarnas egna ögon är bland annat att:

- en Boeing 767 Boston (lyfter kl. 08.15) – Los Angeles med 81 passagerare och 11 i besättning kapas och kraschas i World Trade Centers norra byggnad på Manhattan i New York kl. 08.45.
- en Boeing 767 Boston (lyfter kl. 08.15) – Los Angeles med 56 passagerare och 9 i besättning kapas och kraschas i World Trade Centers södra byggnad kl. 09.03.
- en Boeing 757 Washington (lyfter kl. 08.21) – Los Angeles med 58 passagerare och 6 i besättning kapas och kraschas mot det amerikanska militärhögkvarteret Pentagon kl. 09.43.
- en Boeing 757 Newark (lyfter kl. 08.43) – San Francisco med 38 passagerare och 7 i besättning kapas och kraschar 130 km sydost om Pittsburgh kl. 10.10. Målet som möjligen är presidentens sommarresidens Camp David i Maryland nås inte.

I verkligheten rör det sig om ca 70 minuter mellan de fyra kraschlandningarna. På TV-skärmen sätts tiden ur spel eftersom händelserna ständigt upprepas. Vad många tittare

dessutom kan se direkt är hur de mer än fyra hundra meter höga byggnaderna rasar till marken med tusentals människor. Den södra kl.10.05 och den norra kl.10.30. Tidsangivelserna ovan hänvisar till amerikansk tid. Dramat utspelas där på förmiddagen. Samtidighet i Sverige betyder sex timmar senare.

Terrordåden i USA fick en exceptionell inverkan på de svenska nyhetsmedierna. Flera tidningar valde också att disponera om den gängse nyhetsfördelningen. Till dem hörde Aftonbladet och Expressen som särskilt granskas nedan. Aftonbladet lyfte ut alla annonser från förstadelen och gav dessutom ut en extraupplaga på 20 000 exemplar. Av Expressens förstadel på 44 sidor utnyttjades alla sidor utom fyra till rapporter om terrorattacken. Svenska Dagbladet utökade sin stockholmsbilaga med fyra sidor. Enligt uppgifter i Pressens Tidning gjorde också etermedierna radikala förändringar. Kommersiella TV4 uteslöt program och inplanerade annonser och ersatte med bl a bild, text och kommentarer som man fått från sin amerikanska kollaboratör CNN. Sveriges Radios kanaler P1 och P4 strök inplanerade program för att helt kunna uppmärksamma händelserna i USA. Påföljande dag var efterfrågan på Internet enorm. Dagens Nyheters webbtidning fick 550 000 besökare och Aftonbladets 1,4 miljoner. De större medierna gjorde omgående försök att sända medarbetare till katastrofplatsen men misslyckades eftersom all flygtrafik i USA hade stoppats.

Patriotism eller eftertänksamhet?

– Om terrorattacken gav mig en föreställning av att befinna mig mitt i ett krig så gav TV-sändningarna en aning om hur hjärntvätt fungerar (Johan Huldt, 2001).

Den 10 september kommer teaterregissören Johan Huldt till New York för att studera teater. Det drama han upplever dagen efter sin ankomst är av annat slag än det som brukar utspelas på en teaterscen. Huldt berättar att han promenerar på södra Manhattan när han plötsligt får se hur två flygplan med våldsamt kraft attackerar World Trade Center och hur byggnaderna sedan kollapsar och rasar samman. Det som intresserar mig i Huldts berättelse är inte upplevelsen av själva katastrofen utan de iakttagelser han gör av vissa händelser dagarna närmast efter attacken. Han noterar bland annat att många av de tusentals människor som samlas vid avspärningarna till katastrofområdet har amerikanska flaggor i händerna och så snart ett militärfordon eller en brandbil passerar dem jublar de högt, applåderar och vinkar med flaggorna. Fordonen svarar med att tuta tillbaka och snart är också dessa prydda med flaggor. Mitt i all tragedi utvecklas således något som påminner om en karneval. Det officiella USA med presidenten i spetsen ansluter sig också till detta patriotiskt exalterade stämningsslag.

Johan Huldt beskriver också ett motsatt fenomen, "ett annat USA". Han ser det utspelas på Union Square, en plats där det också samlas mycket folk och vars antal ökar från dag till dag. Människorna här skapar ett slags monument över den stora sorgen, de smyckar torget med banderoller, plakat, skulpturer och gatumålningar. Det handlar också om kritik och självprövning. Men det är en kritik som inte hörs i medierna eller når ut i TV-kanalerna.

Ett chockat USA utvecklar två attityder, en patriotisk som i förlängningen kräver veder-

gällning för terrorangreppen och en självprövande som tror mer på besinning: "Time to reflect, not to revenge. War is not the answer". Den förra får genomslag i de amerikanska medierna medan den senare förblir ouppmärksam.

Tidningarna väljer olika vägar

VÄRLDEN HÅLLER ANDAN är den stora och allt överskuggande rubriken på Aftonbladets första sida onsdagen den 12 september 2001. Trots att sidan är uppbyggd av rubriker och saknar bilder handlar det ändå om en dramatisk iscensättning. Paradoxalt nog är sidan inte möjlig utan bilder. Rubrikerna är djupt förankrade i den minnesfond av levande bilder som läsarna nyligen upplevt framför TV-apparaterna. "Franska flygvapnet höjer beredskapen", "Israel stänger gränserna...", "Börserna rasar...", "USA ska jaga och straffa", "...ambassadörer till krismöte", "Charterresor... ställs in" osv. Redaktören bakom förstasidan är väl medveten om att rubrikerna inte skulle ha fungerat utan sitt visuella preludium. I detta sammanhang krävs därför inga illustrationer. Alla presumtiva tidningsköpare vet också att bilder kan beskådas inuti tidningen. Vilket utrop skulle för övrigt vara mer närvarande, skrämmande och dramatiskt fortgående än *Världen håller andan*?

Expressen den dagen väljer en motsatt väg. Förstasidan består av en heltäckande bild som visar ödeläggelsen efter att de kraschade skyskraporna på Manhattan rasat samman. Den lilla rubriken längst ned på sidan lyder: *World Trade Center 11 september 2001*. Tidningen använder sig av vad man i bildanalytiska sammanhang brukar kalla diakron polarisering, vilket betyder att två ting (här: två bilder från samma plats) spelas ut mot varandra (polariseras) och jämförs i tid (diakront). Expressen ställer förstasidan (11 september) mot sistasidan (10 september) som visar de

AFTONBLADET

75
52222

Telefon: 08-7222000

ONSDAG 12 SEPTEMBER 2001

Pris 9,90
Annonsering: 43M

EXTRA

VÄRLDEN HÅLLER ANDAN

● Tusentals döda i USA ● President Bush: USA ska jaga och straffa förövarna ● Flygförbud över Bryssel ● Natos ambassadörer till krismöte ● Franska flygvapnet höjer beredskapen ● Israel stänger gränsen till grannländer ● Charterresor till USA ställs in ● Höjd säkerhet vid USA-baser i Japan ● Civilflygförbud över London ● Ryska försvaret i larmberedskap ● USA:s gränser mot Mexiko och Kanada stängda ● Börserna rasar över hela världen

7 586101 242222

EN HEL TIDNING OM HISTORIENS VÄRSTA TERRORATTACK

Titta på nyheter: 08-411 11 11 ettan@aftonbladet.se

Bild 1. VÄRLDEN HÅLLER ANDAN Aftonbladets förstasida, 12 september 2001

två tvillingbyggnaderna i majestätisk resning dagen innan terrorattacken. Rubriken längst ned lyder här: *World Trade Center 10 september 2001*. Det polariserande greppet skapar förtäning. Händelsen ställs på sin spets. Läsaren tvingas reflektera över tiden, att jämföra idag med igår eller igår med i förrgår när tornen alltjämt lyste upp natthimlen. Men allt kan rasa samman på ett par timmar. Det gigantiska, mäktiga och levande kan plötsligt förvandlas till död och stilla ruiner. Detta är inte en dramatisk iscensättning utan snarare en sorgetyngd lyrisk.

Att Aftonbladet och Expressen väljer skilda sätt att iscensätta händelserna från terrorattackerna den 11 september betyder samtidigt olika attityder till dessa händelser. Där Aftonbladet iakttar en värld i rörelse, ett pågående expanderande drama som i sig rymmer nya aktiviteter, kamp och motåtgärder uppfattar Expressen det inträffade som en smärtsam och chockartad tragedi för demokratin. Som man uttrycker det: *Världen kommer aldrig att bli sig lik*. Detta lyriska och känslöbetonade förhållningssätt förstärks också av den textspalt som kompletterar de två bilderna. Den är skriven av tidningens chefredaktör Joachim Berner som berättar att han möttes av nyheten klockan 15.18 i en videoaffär med sin tvååriga dotter på armen: "Helt säkert kommer hennes liv att påverkas av terrorismens attack mot demokratin. Frågan är nu hur demokratin ska angripa terrorismen. Våra barn måste få leva i en fri värld".

Inuti är tidningarna mer överensstämmande. Nedan kan vi följa iscensättningarna från första till sista sidan. Tidningssidan eller uppslaget anges längst till vänster och därefter följer huvudrubriken och höger om den arten av iscensättning. Längst till höger hänvisar sidangivelsen till illustration i denna rapport.

Skillnader mellan tidningars förstasidor kan vara tillfälliga och de behöver inte mot-

svaras av större olikheter inuti tidningarna. Att dra fram och peka på skillnader i nyhetsförmedlingen mellan Aftonbladet och Expressen är heller inte en huvuduppgift för denna undersökning. Ambitionen är snarare tvärtom, att uppmärksamma överensstämmelser i retorik och iscensättning. Upptäckten av det ena underförstår emellertid ofta upptäckten av det andra.

Det är heller inte avsikten att granska allt som iscensätts i Aftonbladet och Expressen dagen efter terrorattacken i USA den 11 september. Jag väljer ut de iscensättningar som förefaller mest tongivande och representativa. Nedan följer en schematisk uppställning på innehållet i båda tidningarna.

Som framgår finns ytterligare ett par skillnader mellan tidningarna. Aftonbladet använder sig av betydligt fler dramatiska iscensättningar än Expressen och placerar dem dessutom tidigare i utgåvan. Även detta indikerar "med oss är du på plats" (Aftonbladet) till skillnad från "med oss reflekterar du" (Expressen). Expressens rubriker är generellt något längre; de på sidorna 30 och 40 är speciellt långa. *Med Fångar på 81:a våningen, och ...och här hoppar de mot döden* har Aftonbladet också en lång rubrik, men delar upp den på två uppslag vilket förstärker det rörliga och förhöjer det autentiskt närvarande i iscensättningen.

Episka iscensättningar är ganska jämt fördelade mellan tidningarna. Likaså didaktiska som av tradition varit ett speciellt signum för Expressen. Vi ska titta närmare på några.

Dramatiska iscensättningar den 12 september

I boken *Det ljusa rummet* berättar Roland Barthes (1986) om ett fotografi taget av den amerikanske fotografen Alexander Gardner 1865. Det föreställer Lewis Payne, en ung man som väntar i sin fängelsecell på att bli hängd efter

AFTONBLADET 12 SEPTEMBER 2001

Uppslag	Huvudrubrik	Iscensättningsform	Bild nr./s.
förstasidan	VÄRLDEN HÅLLER ANDAN	dramatisk	bild 1 s. 16
2-3	Mardrömmen blir verklighet	dramatisk/episk	bild 2 s. 23
4-5	"God bless America"	lyrisk	bild 3 s. 23
6-7	Fångar på 81:a våningen	dramatisk	bild 4 s. 24
8-9	...och här hoppar de mot döden	dramatisk/episk	bild 5 s. 24
10-11	Den första skrällen	dramatisk	
12-13	Helvetet fortsätter	dramatisk	bild 6 s. 25
14-15	"Vi tog oss ut, vi lever"	dramatisk/episk	
16-17	Flykten från katastrofen	dramatisk/episk	
18-19	Här rasar det sista hoppet	dramatisk/episk	
20-21	"Vi springer för våra liv"	dramatisk/episk	
22-23	'De har kapat vårt flygplan'	dramatisk/episk	
24-25	Attacken mot USA	didaktisk	bild 7 s. 25
26	Här slutade den sista kapningen	episk	
27	Ruiner är allt som finns kvar	episk	
28	Förseningen räddade Albin	episk	
29	"Som att vara mitt i ett krig"	episk	
30-31	'Folk grät och jag fick panik'	episk	
32-33	Nu finns bara ruiner kvar	lyrisk/episk	
34-35	USA:s fiende nummer 1	episk	bild 8 s. 26
36-37	Vedergällningen lär bli massiv	episk	
38-39	Hela världen är våldtagen	episk	
40-41	"Nu är vi i ett nytt krig"	episk	
42-43	Hela världen ger sitt stöd	episk	
44-45	UD nedringt av anhöriga	episk	
46-47	Världsekonomin följde med i raset	episk	bild 9 s. 26
sistasidan	Nu måste vi hålla samman	episk	

EXPRESSEN 12 SEPTEMBER 2001

Uppslag	Huvudrubrik	Iscensättningsform	Bild nr./s.
1 och 44	Världen kommer aldrig att bli sig lik	lyrisk	
2-3	LEDARE: I dag är vi alla amerikaner	episk	bild 10 s. 27
4	Skjut ner planen – det är enda ...	episk	
5	reklam		
6-7	Vad kostar en ny fred?	episk	
8-9	Dödens plan lyfte 07.59	dramatisk	bild 11 s. 27
10-11	"De anföll med knivar"	episk	
12-13	"Vi störtar, vi störtar"	dramatisk	bild 12 s. 28
14-15	Uppgift i natt: 10 000 döda	episk/didaktisk	bild 13 s. 28
16-17	Så slog de ut skyskrapan	didaktisk	bild 14 s. 29
18-19	Hon skrek: "Det är krig!"	episk	

20	reklam		
21	Svenskar flydde ut ur skyskrapan	episk	
22-23	De höll varandras händer	dramatisk	bild 15 s. 29
24-25	"Alla amerikaner är våra fiender"	episk	
26-27	Bilden av CIA:s fiasko	episk	
28-29	Räcker bevisen för hämnd?	episk	
30	Bush i morse: "Plötsligt släcktes tusentals liv"	episk	bild 16 s. 30
31	De jublar efter terroristdåden	episk	
32-33	Ett slag mot ekonomin	episk/didaktisk	
34-35	Trösten söks i kyrkorna	lyrisk/episk	bild 17 s. 30
36	Ett ljus för alla offer	lyrisk/episk	
37	"Jag är orolig. Rädd. Förtvivlad."	episk	
38	Rustade för att skydda Arlanda	episk	
39	reklam		
40	Så nära verkligheten det går ...	episk	
41	En flygledares värsta mardröm	episk	
42	reklam och mediekritik		
43	De får betala för blodshämnden	episk	

ett misslyckat mordförsök på den amerikanske utrikesministern W H Seward. "Fotot är vackert, pojken likaså" säger Barthes. Men tillägger: "Han skall dö... jag ser både att detta skall hända och att detta har hänt; jag kan skräckslagen iakttä ett perfektiskt futurum vars insats är döden. Genom att ge mig det absolut förflutna i ställningen, talar fotografiet till mig om döden i futurum".

Slår vi upp Aftonbladets iscensättning på sidorna 6–7, som består av en jättelik bild och rubriken: *Fångar på 81:a våningen* (s. 24), ställs vi inför en liknande upplevelse. Det vi omedelbart ser kan beskrivas i en formel: *tungt-strikt-randigt-lodrätt vs lätt-mjukt-ringlande-vågrätt*. Första delen i formeln anspelar på husfasaden, som här är en detalj från World Trade Centers norra torn. Andra delen i formeln alluderar på de två rökslingorna som mjukt och svävande ringlar sig ut ur bilden i vänster riktning. Så långt noterat i Per Fonths

bild finns estetik men knappast dramatik. Den stora rubriken hjälper oss emellertid att upptäcka flera människor i fönstren mellan rökslingorna. De har dragits dit av hettan från den snabbt växande elden där inne. Några har öppnat fönster och tycks samtala med varandra utanför fasaden. Eftersom de båda byggnaderna vid World Trade Center består av 110 våningar och är drygt 400 meter höga bör människorna vi ser på bilden befinna sig på ca 300 meters höjd. Om några minuter ska den våldsamma elden nå dem. Katastrofen är oundviklig. Man väljer inte längre mellan liv eller död utan på vilket sätt man vill dö: att slukas av lågorna eller att krossas mot gatan.

När vi i efterhand – i läsande stund – betraktar bilden och prövar den mot Barthes tankegång: Dom skall dö... vi ser att detta skall hända och att detta har hänt..., "döden i futurum", upplever också vi oss kluvna mellan "skall hända" och "har hänt". Denna klu-

venhet hänger samman med att fotografiet som alltid är ett "frost nu" samtidigt alltid också är ett "frost då", dvs. historia. Man betraktar det ur två tidsperspektiv. Så avläser man dock knappast Aftonbladets bild onsdagen den 12 september. Bilden är då så färsk att den fortfarande är "nu" och inte historia. Den är perfekt i en dramatisk iscensättning där läsaren ska känna sig närvarande i händelsernas centrum.

Vänder vi blad träffar vi på ännu en dramatisk iscensättning från samma byggnad innan den rasat samman. För att frammana tid och rörelse inleds rubriken med fortsättningspunkter: *...och här hoppar de mot döden* (s. 24). En närbild täcker hela högra sidan på uppslaget. På den ser vi tre människor som nu valt att kasta sig ut från byggnaden och faller mot marken. På uppslagets vänstersida rapporterar Wolfgang Hansson från New York både snabbt och välformulerat. Men eftersom han talar i imperfektum och dessutom om fler saker än det som bild och rubrik förmedlar förskjuts iscensättningen åt det episka hållet. Man kan också uttrycka det så här: För en bläddrande läsare, en läsare som nöjer sig med att betrakta bilder och rubriker, blir iscensättningen dramatisk medan den blir episk för den som ägnar tid åt artikeln.

Vänder vi ytterligare blad och betraktar de sex närmaste uppslagen märker vi att den dramatiska iscensättningen framställs seriellt bara med undantag för ett foto (Bo Lidén, uppslag 14–15). Händelserna på Manhattan skildras i en tidsföljd kommenterade av Wolfgang Hansson. Uppslag 10–11: *Den första skrällen* (kl. 14:45), 12–13: *Helvetet fortsätter* (kl. 15:03), 14–15: *"Vi tog oss ut, vi lever"* (saknar tidsangivelse), 16–17: *Flykten från katastrofen* (kl. 15:48), 18–19: *Här rasar det sista hoppet* (kl. 16:03 och 16:30) samt 20–21: *"Vi springer för våra liv"* (saknar tidsangivelse).

En av dessa iscensättningar finns det anledning att särskilt uppmärksamma. Det gäller uppslag 12–13: *Helvetet fortsätter*. Efter tidsangivelsen finner vi underrubriken: *Ett plan till kraschar – nu i södra tornet*. Iscensättningen är självklart dramatisk men i ett avseende också didaktisk genom sitt bildval. I en serie på fyra bilder, tagna av nyhetsbyrån AP under några tusendels sekunder, kan vi följa hur flygplan nummer två attackerar World Trade Center. På bild 1 ser vi planet bara ett tiotal meter från byggnaden. På bild 2 har det sannolikt fått kontakt med fasaden. På bild 3 – som är iscensättningens stora och dominerande bild – har planet borrar sig så djupt in i byggnaden att vi bara kan skymta dess stjärtparti. På bild 4 slutligen ser vi hur rök välver ut från två sidor på byggnaden; gråaktig från den plats där planet kraschade och rosafärgad från motsatta sidan. I förgrunden på samtliga bilder i serien sitter en man (radiojournalist?) helt ovetande om vad som håller på att hända ett femtiotal våningar ovanför honom och marken. Först på den sista bilden ryggar han till och tittar skräckslagen upp mot den drabbade skyskrapan. På bild 3 sitter han fortfarande i egna tankar, ljudet från kraschen har ännu inte nått honom. Den osannolika kontrasten mellan lugn och chocktillstånd är outhärdlig, paralyserande. På tjuvfäktningsarenan är *la estocadan*, det tillfälle då matadoren utdelar dödsstöten, förväntad. Här kommer dödsstöten helt överraskande för alla åskådare. Bara förövarna har kännedom om skeendet. Medierna hjälper oss med att återkalla verkligheten, att spela den om och om igen, framåt, eller om vi så önskar, bakåt.

En av Expressens bilder den 12 september – tagen av David Suroweicki/Getty Images – täcker ett helt uppslag i tidningen (uppslag 22–23). Den påminner om ett minimalistiskt konstverk, en självrefererande bild, som är sig

själv nog och avstår från att avbilda något i världen. Tre fjärdedelar av den väldiga bilden består nämligen av en ur bilden vertikalt utlöppande randning. Vid närmare granskning visar sig emellertid detta monotona mönster vara betydelsebärande. Det avbildar en bit av fasaden till en skyskrapa. Till höger om skyskrapan avtecknar sig tre små silhuetter mot den ljusa himlen. De ser lätta ut, tycks sväva som drakar. Men eftersom vi nu är införstådda i de dramatiska händelserna på Manhattan inser vi att de små silhuetterna föreställer levande människor som kastat sig ut från byggnaden och som inom några sekunder kommer att krossas i mötet mot stenläggningen.

De höll varandras händer (s. 29) lyder rubriken under bilden. Det finns inget i bilden som styrker det påståendet, men tidningen återoppar ögonvittnen som bevittnat hur en man och en kvinna hoppat hand i hand från byggnaden.

En av tidningens mest gripande bilder finns på de två ledarsidorna (uppslag 2–3). Den skildrar en hop skräckslagna människor som skyndsamt förflyttar sig i riktning mot fotografen. Alla är nedsmutsade av aska och kringflygande partiklar från nedrasande byggnader. Några tar stöd av varandra och några skyddar sig från den sotiga röken genom att hålla tyg för näsan. Gatan är full av trasiga pappersark. Endast en person rör sig i motsatt riktning. Det är en man som av någon anledning behöver se sig om eller vända tillbaka. I spetsen för gruppen går en smärt äldre kvinna. Man anar att hon varit elegant klädd innan katastrofen. Nu håller hon vänstra handen bakom huvudet och stirrar uppgivet ned i gatan framför sig.

Bilden som är tagen av Gulnara Samoilova/AP är vid en omedelbar läsning kopplad till ledarens rubrik: *Idag är vi alla amerikaner* (s. 27) men också till ledaren i sin helhet som avslutas med orden: "*Attacken drabbar inte bara USA*

utan också några av den fria världens symboler, världshandeln och det amerikanska försvaret. Idag är vi alla amerikaner, inte bara i egenskap av chockade tv-tittare, utan också som demokrater". Därmed har bilden placerats i en episk iscensättning med ideologiska förtecken.

Didaktiska iscensättningar den 12 september

Den dramatiska iscensättningen söker vidarebefordra verkligheten direkt, som den är. Helst så närgånget och påtagligt att mottagaren tror sig uppleva världen med egna sinnen. En förutsättning för denna upplevelse är emellertid att en verklig och förmedlad händelse befinner sig så nära varandra i tid att framställningen kan uttryckas i presens. Det som händer, det händer nu. Världen är öppen, oförutsägbar och okontrollerbar. Men bara för en kort tid. Snart måste det som så chockartat ägt rum kunna förklaras. Människor vill veta orsaken, hur och varför händelsen uppstod och vilka konsekvenserna kan bli. Även om tyngdpunkten fortfarande ligger på den dramatiska framställningen hos Aftonbladet och Expressen den 12 september kan vi redan denna dag iakttä hur lyriska, episka och didaktiska iscensättningar börjar uppträda. Närmast ska vi ta upp den didaktiska iscensättning som finns på uppslag 24–25 hos Aftonbladet och som rubricerats *Attacken mot USA* (s. 25) samt uppslag 16–17 hos Expressen, som rubricerats *Så slog de ut skyskrapan* (s. 29).

Gemensamt för dessa två didaktiska iscensättningar är den grafiska utformningen, en kombination av teckningar, texter och kartor. I båda markeras 22 tidsangivelser. Det börjar kl. 08.45 (14.45 svensk tid) när det första passagerarplanet kraschar i det norra tornet i WTC och avslutas drygt åtta timmar senare kl. 17.25 (23.25) när ett 47-våningshus intill de redan raserade tvillingtornen också faller samman. Både Aftonbladet och Expressen

framställer WCT-tornen ur ett fågelperspektiv. I Aftonbladets grafik befinner vi oss i höjd med de kraschande planen medan Expressens tecknare tar oss en bra bit över de 400 meter höga byggnaderna. Genom att välja detta höga perspektiv kan man avstå från att skildra oväsentligheter på gatuplanet vilket grafiken i sin helhet vinner på. Det blir särskilt tydligt vid en jämförelse med grafiken i Aftonbladet där skuggor, kartor och texter konkurrerar om uppmärksamheten och därför skapar oreda.

Av en marginell text på Aftonbladets didaktiska iscensättning framgår att grafiken bygger på ett sammansatt material från Svenska Dagbladet, Aftonbladet och Svenska Grafikbyrå. Sammankopplingen kan givetvis också förklara oredan. Tecknat material som inkommer från skilda håll låter sig inte omarbetas i en ny form lika enkelt som exempelvis texter och fotografier. Frånsett den anmärkningen är de didaktiska iscensättningarna viktiga komplement i den chockartade nyhetsförmedlingen om terrorattackerna mot USA denna dag.

Lyriska och episka iscensättningar den 12 september

Den lyriska iscensättningen – förut beskriven som en metaframställning eftersom den brukar dyka upp längre fram i en nyhetsdiskurs och hänvisa till tidigare iscensättningar – finns med i både Aftonbladet och Expressen redan den 12 september. Expressen skaffar på egen hand fram en lyrisk iscensättning genom att bege sig till Storkyrkan i Stockholm. Under den stora rubriken: *Trösten söks i kyrkorna* (s. 30) publicerar tidningen en stämningmätt bild som tagits av Johan Adelgren. På den ser vi prästen Kristina Ljunggren med nedböjt huvud och sänkta ögonlock sedan hon tänt flera ljus för de drabbade i USA. I bildtexten under säger hon: "I kyrkan får även det ofattbara bli verkligt. Det viktiga är att vi släpper fram alla känslor kring det som hänt".

Aftonbladets lyriska iscensättning visar en stor bild på en ensam man som stilla begrundar ruinerna av nedrasade byggnader på World Trade Center. Han befinner sig i fördelsens centrum och upplever besinningens stund. Längst upp till vänster på uppslaget finns en bild på president George W Bush vars avslutningsord från Ovala rummet i Vita huset bildar rubrik till hela iscensättningen "*God bless America*" (s. 23). Båda iscensättningar kännetecknas av det typiska dragen, stillhet och eftertanke. Det dynamiska dramat har stannat upp. Det är inte avslutat men kommer att fortsätta i helt andra akter.

Trots ett uppbåd av dramatiska iscensättningar i Aftonbladet och Expressen den 12 september är den episka den mest frekventa i båda tidningarna. Som jag påpekat finns det ingen klar gräns mellan dessa iscensättningsformer. I takt med att tidsavståndet ökar mellan händelse och förmedling övergår den dramatiska formen i en episk. Det som påskyndar den utvecklingen är TV-kanalerna som kunnat erbjuda direktsändningar under själva terrorattackerna. Kravet ökar därmed på tidningarna att ta upp orsaker och konsekvenser, att kommentera, analysera och berätta.

De frågor som läsarna vill ha svar på redan dagen efter terrordåden är bland annat dessa: Vem står bakom terrorattackerna? Kunde de ha förhindrats? Hur många människor är omkomna? Vilken inverkan får terrordådet på världsekonomin? Vem bär ansvaret för att terrordådet kunde genomföras? Kommer USA att hämnas? Vilka konsekvenser får händelserna för Europa och Sverige? Aftonbladet och Expressen gör allt för att tillmötesgå sina köpare. Till dramaturgin i den episka iscensättningen hör också att besätta vissa roller, att ställa hjältar mot bovar, att markera det goda mot det onda.

Bild 2. *Mardrömmen blir verklighet* Aftonbladet 2-3, 12 september 2001

Bild 3. *"God bless America"* Aftonbladet 4-5, 12 september 2001

Bild 4. Fångar på 81:a våningen Aftonbladet 6-7, 12 september 2001

Bild 5.och här hoppar de mot döden Aftonbladet 8-9, 12 september 2001

Bild 8. USA:s fiende nummer 1 / Aftonbladet 34-35, 12 september 2001

Bild 9. Världsekonomin följde med i raset Aftonbladet 46-47, 12 september 2001

Bild 10. LEDARE: *I dag är vi alla amerikaner* Expressen 2-3, 12 september 2001

Bild 11. *Dödens plan lyfte 07.59* Expressen 8-9, 12 september 2001

Bild 12. "Vi störtar, vi störtar" Expressen 12-13, 12 september 2001

Bild 13. Uppgift i natt: 10 000 döda Expressen 14-15, 12 september 2001

Bild 14. Så slog de ut skyskrapan Expressen 16-17, 12 september 2001

Bild 15. De höll varandras händer Expressen 22-23, 12 september 2001

Bild 16. Bush i morse: "Plötsligt släcktes tusentals liv" Expressen 30, 12 september 2001

Bild 17. Trösten söks i kyrkorna Expressen 34-35, 12 september 2001

VEDERGÄLLNINGEN DEN 7 OKTOBER

– Jag talar till er idag från Vita husets Treaty Room, en plats där amerikanska presidenter har arbetat för fred. Vi är en fredligt sinnad nation. Ändå har vi lärt oss att det finns ingen fred i en värld av plötslig terror. Med dagens nya hot framför oss är det enda sättet att sträva efter fred att jaga efter dem som hotar den (George W Bush i tal till nationen den 7 oktober 2001).

Som redan nämnts kom USAs hämndattack, som inleddes mot talibanregimen i Afghanistan, inte som någon överraskning. Den hade föregripits av Bush-administrationen och förerbådats i medierna ända sedan terrorattacken mot WTC och Pentagon den 11 september. Möjligen var det något överraskande att den genomfördes som ett alliansangrepp mellan USA och Storbritannien. När amerikanska och brittiska bombplan, understödda av kryssningsrobotar, i samverkan attackerade de afghanska städerna Kabul, Jalalabad och Kandahar var president Bush dock mån om att understryka att offensiven inte var riktad mot Afghanistan och det afghanska folket utan mot terroristiska träningsläger och bin Ladins terrornätverk al Qaida. I sitt tal till nationen markerade han denna skillnad med orden: "Samtidigt som vi anfaller militära mål släpper vi också ned mat, medicin och förnödenheter till Afghanistans svältande män, kvinnor och barn".

På sidan 33 finns en schematisk uppställning över innehållet i Aftonbladet och Expressen måndagen den 8 oktober 2001. Uppställningen gör inte anspråk på att täcka allt som

publiceras om det aktuella kriget utan rubrikerna är valda utifrån min undersökning av iscensättningsform och retorisk tillämpning. De sidor och uppslag som är illustrerade i tidningarna, och var de finns i denna rapport, framgår av spalten längst till höger.

Dramatiska iscensättningar den 8 oktober

Att anfallet var väntat innebar dock inte någon större satsning på dramatiska iscensättningar i Aftonbladet och Expressen den 8 oktober. Aftonbladet antydde visserligen en "direktförmedling" på både löpsedel och förstasida: *Aftonbladet på plats vid gränsen till Afghanistan*, men det är ju inte vid gränsen bombarna förväntas komma utan inuti landet i de stora städerna. Expressen försökte komma ifatt passerad tid genom att basunera ut rubriken: *Afghanistan brinner* (s. 38) och sätta den samman med en romantisk nattbild där man kan skönja stjärtpartiet på ett amerikanskt attackplan som lyfter från ett hangarfartyg i Indiska oceanen. Men det blir ett desperat försök att skapa "nu" och "nära". Underrubriken *Stridspiloten berättar om bomb-räderna* röjer de rätta förhållandena vad gäller tid och rum. Iscensättningen blev episk, ett återgivande i två led: en 43-årig pilot, "Com-mander Biff" från Florida, berättar för report-rarna Gunnar Johansson och Håkan Matson som sedan berättar för Expressens läsare om hur stora rökmoln steg upp från flygplatsen utanför Kabul efter den första flygattacken. Den löpande texten i iscensättningen är av

Bild 18. KRIG Aftonbladets och Expressens förstasida, 8 oktober 2001

episk karaktär. Med rubrik och bild (foto: AP) vill redigeraren markera ett dramatiskt uttryck. Det är orsaken till att jag klassificerar den som dramatisk/episk.

Episka iscensättningar den 8 oktober

Huvudparten av iscensättningarna i Aftonbladet och Expressen är denna krigets andra dag inte bara episka utan också polemiska till sin karaktär. Många av de stora rubrikerna är citerande och hänvisar till kända politiker som tar ställning till konflikten. Endast två iscensättningar, en i varje tidning, är emot USAs angrepp på Afghanistan och de är till utseende och innehåll tämligen överensstämmande. Båda publicerar samma bild på Usama bin Ladin (foto: EPA) som vänd mot läsaren talar i en mikrofon. Expressen använder den också på förstasidan. Bilden kommer från en videofilm som dagen innan sänts i den arabiska

nyhetskanalen Al-Jazeera, en kanal som i likhet med CNN sänder dygnet runt. Båda tidningarna citerar också bin Ladin i iscensättningens huvudrubrik. Aftonbladets lyder: "Det är krig mot islam" (s. 36) medan Expressen väljer: bin Ladin: Ni är inte säkra (s. 38). Den förstnämnda är ett påstående den senare ett hot. Det hotfulla betonas också i Expressens ingress "Han tackade Gud för attackerna mot World Trade Center". Vid sidan av bilden på bin Ladin publicerar Expressen hans tal från videofilmen. På ett ställe heter det: *Miljoner av oskyldiga barn dödas medan jag talar. De dödas i Irak utan att utföra några brott men vi hör inget fördömande eller någon fatwa från ledarna. Israeliska stridsvagnar invaderar Palestina dessa dagar, i Jenin, Ramallah, Rafash, Beit Jalla och på andra platser i islams land, men vi hör ingen höja rösten eller röra ett finger.*

En motsvarande iscensättning med George W Bush återfinns på Expressens uppslag

AFTONBLADET 8 OKTOBER 2001

Uppslag	Huvudrubrik	Iscensättningsform	Bild nr./s.
förstasida	KRIG	dramatisk	bild 18 s. 32
6-7	Här tar USA sin hämnd	dramatisk/episk	
8-9	De överlevde anfallet i natt	dramatisk/episk	bild 19 s. 35
10-11	"Vi kommer att segra"	episk	bild 20 s. 35
12-13	"Vi slåss för freden"	episk	bild 21 s. 36
14-15	"Det är krig mot islam"	episk	bild 22 s. 36
16-17	Nu hatar han USA	episk	
18-19	De är beredda att ta över	episk	
20-21	Ryssland flyttar längre in i väst	episk	
22-23	"Vi vet vad vi ska göra"	episk	bild 23 s. 37
24-25	Varför kommer attacken nu?	episk	
26-27	Så slog USA till i natt	didaktisk	bild 24 s. 37
28-29	USA var skyldigt att slå tillbaka	episk	
30-31	'Jag gråter inombords'	episk	

EXPRESSEN 8 OKTOBER 2001

Uppslag	Huvudrubrik	Iscensättningsform	Bild nr./s.
förstasida	KRIG	dramatisk/episk	bild 18 s. 32
ledarsida	Rätt att anfalla/Befria kvinnorna	episk	
4-5	Afghanistan brinner	dramatisk/episk	bild 25 s. 38
6-7	bin Ladin: Ni är inte säkra	episk	bild 26 s. 38
8-9	Bush: Frihet ska segra	episk	
10-11	Attacken mot talibanerna	didaktisk	bild 27 s. 39
12-13	Det här är bara början	episk/didaktisk	bild 28 s. 39
14-15	USA vamar för hämnd	episk	
16	Svensk polis i krismöte	episk	
17	27 dagar som skakat världen	episk	
18-19	Redo att dö i heligt krig	episk	
20-21	"Det känns som ett fängelse"	episk	bild 29 s. 40
22-23	Räddar kriget Jeela, 5?	episk	
24	"Det blir ett stort civilt lidande"	episk	
25	Anfallet stoppade Victorias resa	episk	
26	"De har inte mycket vapen"	episk	

Tilläggs bör att Expressens del 2 också tog upp kriget på sidorna 1 och 2.

s. 8-9. På den stora centralt placerade bilden (foto: EPA) avlossas en kryssningsmissil från ett amerikanskt örlogsfartyg. Målet är förmodligen beläget inne i Afghanistan. På den mindre bilden (foto: AP) ser man Bush hålla

tal från Vita huset. Bilderna binds samman med en jätterubrik *Bush: Frihet ska segra*. Längst till höger publiceras delar av talet och till vänster finns en artikel av en av tidningens medarbetare i USA, Håkan Matson som i

ingressen konstaterar: "Presidentens svåraste beslut blev hans enklaste. George W Bush hade inget annat val än att hämnas – men det är nu hans verkligt svåra tid börjar. Balansgången mellan hämnd och humanitet återstår att klara av".

På mittuppslaget har Expressen framställt tidningens mest fascinerande iscensättning. Det som främst gör denna unik är Roger Turessons raffinerade färgbild tagen inifrån en talibansk kvinnas *burqa*. Genom det lilla titthålet i dräkten ser man en annan talibansk kvinna också iklädd *burqa*. Identifikationen blir maximal. Den stora rubriken: "*Det känns som ett fångelse*" (s. 40) upplever man närmast övertydlig i sammanhanget. Till denna iscensättning hör också en liten bild som visar hur en talibansk sjubarnsmor i *burqa* avrättas med ett nackskott på Kabuls fotbollsstadion.

Av Aftonbladets många episka iscensättningar den 8 oktober ska vi här uppmärksamma tre med politiskt propagandistiskt innehåll. Huvudaktörerna i respektive iscensättning är president George W Bush, premiärminister Tony Blair och statsminister Göran Persson. Framställningen med Bush är speciellt intressant genom den stora bildens meta-karaktär. Den visar en bild – från en baseballstadion i Florida – som i sin tur avbildar en bild på Bush, som talar från Vita huset. "*Vi kommer att segra*" (s. 35) säger presidenten från den stora tv-skärmen placerad mellan stjärnbaneret och reklamen för Pepsi å ena sidan och KMC Telecom och UNITED WESTAND å den andra. Alla baseballspelarna har stannat upp i spelet och tittar mot sin president. Samma syn på idrottsarenorna över hela USA denna eftermiddag enligt texten under bilden.

Iscensättningen med Tony Blair (s. 36) skiljer sig från den med Bush bland annat därför att han ställs mot antagonistiska åhörare. På

bilden till vänster ser vi Tony Blairs ansikte och hör honom säga "Vi slås – för freden". På högersidan finns en uppskärnad folkhop framför Big Ben i London som protesterar mot Englands inblandning i kriget.

Vi finner ytterligare en variant på hur politisk propaganda kan framställas i iscensättningen med Göran Persson (s. 37). Persson stöder både Bush, Blair och bombningen av Afghanistan men hans attityd är inte offensiv. Han lutar sig bakåt och greppar tryggt om glasögonen med vänster hand. Även han har sin publik. Mannen närmast honom ser ut som han lyssnade till hans ord: "*Vi vet vad vi ska göra*". Men vi kan knappast vara säkra på om han håller med. Fotografen Ulf Höjer har upptäckt en tyst dialog. Förmodligen har rubriken satts till bilden. Det är den som står för utgångspunkten, vilket inte brukar vara så vanligt när det gäller episka iscensättningar.

Båda tidningarna saknar lyriska iscensättningar den 8 oktober vilket kan förklaras av att inga journalister var i närheten av de platser som bombades och utsattes för död och förödelse. Däremot presenterar Aftonbladet en väl utarbetad didaktisk iscensättning, *Så slog USA till i natt* (s. 37). Expressen har tagit fram två lika välgjorda didaktiska redogörelser, *Attacken mot talibanerna* (s. 39) och *Det här är bara början* (s. 39). Samtliga innehåller stor förtätd kunskap för den läsare som önskar orientera sig om geografiska förhållanden, göra sig bekant med stridande parter, vapentillgångar, attackerade mål, militärläger, flygplatser etc. Aftonbladets ambition är att skapa en naturalistisk tredimensionell iscensättning medan Expressen betonar ytan. Vad man förlorar i valörer vinner man på i tydligare kartor och texter. Den andra av Expressens didaktiska iscensättningar *Det här är bara början* ska jag återkomma till i nästa kapitel.

Bild 19. De överlevde anfallet i natt Aftonbladet 8-9, 8 oktober 2001

Bild 20. ”Vi kommer att segra” Aftonbladet 10-11, 8 oktober 2001

Bild 21. "Vi slåss för freden" Aftonbladet 12-13, 8 oktober 2001

Bild 22. "Det är krig mot islam" Aftonbladet 14-15, 8 oktober 2001

Bild 23. "Vi vet vad vi ska göra" Aftonbladet 22-23, 8 oktober 2001

Bild 24. Så slog USA till i natt Aftonbladet 26-27, 8 oktober 2001

Bild 25. Afghanistan brinner Expressen 4-5, 8 oktober 2001

Bild 26. bin Ladin: Ni är inte säkra Expressen 6-7, 8 oktober 2001

Bild 27. Attacken mot talibanerna Expressen 10-11, 8 oktober 2001

Bild 28. Det här är bara början Expressen 12-13, 8 oktober 2001

Bild 29. "Det känns som ett fängelse" Expressen 20-21, 8 oktober 2001

JAKTEN PÅ USAMA BIN LADIN

Efter dessa två tvärsnittliga teman ska jag nu ta upp ett tredje tema, som löper över längre tid – jakten på Usama bin Ladin. Uttryckt i min terminologi skulle detta tema kunna beskrivas som en *fortlöpande diskurs*. Men det är inte en diskurs som startar med terrorattackerna den 11 september. Jakten på denne *USA:s fiende nummer 1* (bild 8, s. 26) börjar nämligen redan i början av 1990-talet.

En kort biografi

Usama bin Ladin föddes 1955 som yngste sonen till en storbyggmästare för den saudiska kungafamiljen. Efter faderns död ärver han omkring 2,5 miljarder kronor och till att börja med fortsätter han helt i dennes fotspår. I slutet på 70-talet beger sig Usama bin Ladin till Afghanistan för att tillsammans med Mujahedin driva ut de sovjetiska trupperna som ockuperar landet. Det sägs att han medverkade i kriget ett decennium, att han sårades flera gånger och hyllades som en stor krigshjälte. Efter att ha grundat en organisation som arbetar för islams rättigheter startar han på 80-talet en officiell islamsk motståndsrörelse.

Återkommen till Jidda (Jedda) och affärslivet i Saudiarabien 1989 råkar bin Ladin i konflikt med den mäktiga kungafamiljen, som, enligt bin Ladin gör landet till ett lydrike och tillåter USA att placera trupper på saudisk mark under Gulfkriget. Efter upprepade terrorhot blir han utvisad och tvingas ta avstånd från sin familj och bosätta sig i Sudan. 1996 utvisas han också från detta land och flyttar

åter till Afghanistan där han tillsammans med den talibanska armén bygger upp träningsläger för olika terroraktioner. Han misstänks bl.a. ligga bakom det tidigare bombdådet mot WTC 1993 när sex människor dödades och några tusen skadades och det finns ytterligare terrordåd som tillskrivs honom. USA anföll 1998 några av hans anläggningar med missiler som avfyrades från fartyg i Arabiska havet.

Mot bakgrund av ovanstående är det inte märkligt att Usama bin Ladin blir den som omgående misstänks för dåden 11 september. Expressen pekar ut honom den 12 november under rubriken: *”Alla amerikaner är våra fiender”*. Här kan vi också läsa att han är en av 52 söner till en saudisk byggmagnat och att han sprider ondskan över världen från sitt högkvarter, en grotta kallad *”Fladdermusgrottan”* nära Kandahar i södra Afghanistan. Grottan är utrustad med modern teknik: parabolantennor, datorer, faxar etc. Tre rum är insprängda i berget för att inte kunna nås av bomber från luften. Usama bin Ladin har också en privatarmé bestående av 3 000 trogna som har tillgång till luftvärnskanoner och automatvapen.

Ondskans superstjärna

Usama bin Ladin är en mytomspunnen person, en person som det berättas om. Han är på en och samma gång en sagofigur och en seriefigur. Han är tydlig och lätt att känna igen, kan förknippas med något överkligt eller fantastiskt, något allegoriskt och omoraliskt. I väst-

EXPRESSEN

SENASTE
NYTT PÅ
SE

Lördag 15 september 2001

ISSN 1103-221X

Måltavla: bin Ladin

Bush
lovar
"rättvis"
hämd

Dagens bilaga

leva & bo

Ny chans i dag!

SVENSKA
FOLKET
VILL HA
PERSON
som statsminister

EXPRESSEN
GALLIEP 4

ISSN 1103-221X

NÄSTA
ÅRS
HETASTE
NYHETER
BIL

- varje lördag

ISSN 1103-221X

"WHITNEY
HOUSTON
MÅR BRA"

Agenten
tillbakavisar
dödsbeskedet

ISSN 1103-221X

DEL 2

MATS SUNDIN BLIR TV-STJÄRNA

SPARKTAV
ISSN 1103-221X

Bild 30. Måltavla: bin Ladin Expressens förstasida, 15 september 2001

världens nyhetsmedier personifierar han det absolut mest onda. Han är demonen som föraktar demokrati och brukar terror som metod för makt och inflytande. Usama bin Ladin är idag onskans superstjärna. Han har axlat den rollen från Adolf Hitler, Josef Stalin, Nicolae Ceausescu, Saddam Hussein, Robert Mugabe och Slobodan Milosevic. Egentligen är han än värre än dessa herrar och kan därför jagas med alla medel. Därför är alla iscensättningar som har Usama bin Ladin som huvudperson

episka! De kan knappast vara något annat eftersom ingen journalist kommer så nära honom att han skulle kunna skildras dramatiskt som "här och nu" t.ex. vid hans eventuella tillfångatagande eller lyriskt vid en möjlig sorgreaktion.

Följande översikt visar exempel ur Aftonbladets och Expressens episka iscensättningar med bin Ladin som huvudperson.

Som redan antytts får Usama bin Ladin stor uppmärksamhet i de flesta nyhetsmedier redan

EXPRESSEN

Dag	Huvudrubrik	Bild nr./s.
15/9 2001, förstasida	Måltavla: bin Ladin	bild 30 s. 42
15/9 2001, s. 10-11	Här är de som startade kriget	
15/9 2001, s. 12-13	Heliga krigets ledare är borta	
15/9 2001, s. 14-15	Terrorismens drivhus	
22/11 2001, s. 1	BIN LADINS order till sin son: SKJUT MIG	
22/11 2001, s. 12	bin Ladin: skjut mig	bild 31 s. 47
11/12 2001, s. 7	bin Ladin ska skjutas i tv	
14/12 2001, s. 1	BIN LADINS HÅNSKRATT åt terrordådens offer	
14/12 2001, s. 6-7	Han skrattade åt deras död	bild 37 s. 50
14/12 2001, s. 8-9	De visste inte att de skulle dö	

AFTONBLADET

Dag	Huvudrubrik	Bild nr./s.
11/11 2001	"Det heliga kriget är vår enda utväg"	
16/11 2001, s. 6-7	"USA ska utplånas"	bild 32 s. 48
17/11 2001, s. 8-9	"bin Ladin är i Pakistan"	bild 33 s. 48
22/11 2001, s. 16-17	De egna ska döda honom	bild 34 s. 49
11/12 2001, s. 8	Cirkeln sluts kring bin Ladin	
14/12 2001, s. 1	BIN LADINS egen berättelse ord för ord	bild 35 s. 49
14/12 2001, s. 6-7	Terrorledaren skrattar när han erkänner	
14/12 2001, s. 8-9	"Vi avslöjade inget förrän de gick ombord på flygplanen"	bild 36 s. 50
14/12 2001, s. 10	bin Ladin kan vara inringad	
27/12 2001, s. 1	BIN LADIN TV-TAL I NATT	
27/12 2001, s. 6-7	bin Ladin i tv – igen	bild 38 s. 51
27/12 2001, s. 8	USA vill ha bevis – skär av fingrarna	
18/1 2002, s. 1	BIN LADINS HEMLIGA TERRORGRUPP	
18/1 2002, s. 6-7	"Hjälp oss att hitta dem"	bild 39 s. 51

den 12 september 2001, dagen efter terrorattackerna i USA. I Aftonbladet rubriceras han som *USA:s fiende nummer 1* (bild 8, s. 26) och i Expressen presenteras han under uttalandet "*Alla amerikaner är våra fiender*" (uppslag 24–25, 12 september). Hur han därefter tas upp och fokuseras i dessa två tidningar kommenteras i det följande.

Expressen den 15 september ägnar stort utrymme åt bin Ladin, islam och den växande terrorismen. Under jätterubriken: *Heliga krigets ledare är borta* (uppslag 12–13) rapporterar Arne Lapidus från Tel Aviv att de muslimska grupperna kring bin Ladin – bland annat det libanesiska Hizbollah, det palestinska Hamas och det islamiska Jihad – har manat till ett heligt krig. Lapidus tröstar oss dock i nästföljande mening med att "...inom islam finns det ingen enighet om vad det egentligen betyder". Under samma rubrik skriver också Peter Kadhammar från Islamabad att Usama bin Ladin inte varit synlig för omvärlden sedan i januari när han gifte bort sin son Mohammad med dottern till en egyptisk medarbetare. Bröllopet firades med stor fest i Kandahar där bin Ladin är bosatt i närheten av talibanernas ledare mulla Mohammad Omar. Redan vid den tiden hade USA satt upp ett pris på fem miljoner dollar till den som kunde gripa bin Ladin. Möjligen är detta anledningen till att Expressen placerar bin Ladins ansikte inom en ljus kanoniserad cirkel och ställer den mot mörk bakgrund på förstasidan och skriver *Måltavla: bin Ladin* (s. 42). Under kan vi läsa att Bush lovar "rättvis" hämnd.

Måndagen den 8 oktober sätter Expressen på nytt en bild av bin Ladin på förstasidan. Han befinner sig nu i en stengrotta, klädd i fältuniform och afghansk huvudbonad. Vid sidan står en Kalasjnikov. Inuti tidningen, upprepas bilden i dubbel skala i den iscensättning *bin Ladin: Ni är inte säkra* (bild 26, s. 38)

som vi tidigare kommenterat. Intressantare för sammanhanget är dock den episk/didaktiska iscensättningen: *Det här är bara början* (bild 28, s. 39) som tidningen presenterar på uppslag några sidor längre fram. Här visar Helén Rasmusen och Alexander Jartsev/Reuters "sakligt" och ingående i en grafik hur Usama bin Ladin hypotetiskt skulle kunna gripas av amerikanska och brittiska specialstyrkor. Minutiöst skildras hur kidnappingsenheter landsätts medan det är mörkt, hur Apachehelikoptrar öppnar eld och rensar undan allt motstånd innan kidnappingsenheter stormar bunkrarna i berget och oskadliggör bin Ladin och hans vaktstyrka. Om möjligt ska man ta dem levande. Det didaktiska greppet i iscensättningen är anmärkningsvärt genom att det beskriver framtid "så här kommer det att gå till" och inte som är vanligt vid didaktiska utsagor "så här har det gått till". Den didaktiska noggrannheten lånas här till en fabulerande science fiction skildring.

I en iscensättning i Aftonbladet den 16 november, "*USA ska utplånas*" (s. 48), uppträder Usama bin Ladin som hjälte på uppslagets högersida. Den ovanliga rollen har han inte tilldelats av tidningen utan fått av en supporter i Islamabad som stolt visar upp honom på en liten idolbild. bin Ladin tittar, som han ofta gör, godmodigt förbi tidningsläsaren till skillnad från sin sympatisör som spänner ögonen i betraktaren. Bilden, som består av bild och metabild, illustrerar samtidigt Staffan Heimersons artikel om BBCs sensationella intervju med talibanledaren mulla Omar som återfinns på uppslagets vänstersida. Mulla Omar talar om en stor plan som syftar till Amerikas förgörelse. BBC som vill veta om denna hotelse hänger samman med att bin Ladin tidigare hotat USA med kärnvapen och kemiska och biologiska stridsmedel får ett känsloladdat svar: "Det här handlar inte om

vapen. Vi hoppas på Guds hjälp. Den verkliga frågan är utplånandet av USA. Om Gud vill kommer det att ske”.

Rykten förstärks i pressen

I en iscensättning i Aftonbladet den 17 november antyder Staffan Heimerson: *”bin Ladin är i Pakistan”* (s. 48). Han har hört detta på iransk radio. Enligt en stor pakistansk dagstidning skulle bin Ladin också ha rakat av sig skägget. Samma tidning publicerade också en datormanipulerad bild där man kunde se hur bin Ladins ansikte fått ett västerländskt snitt. Aftonbladet publicerar båda bilderna, den manipulerade och icke-manipulerade, vid sidan av varandra (foto: AP). Ännu en miss-tanke om flykt kommer från USAs försvarsminister Donald H Rumsfeld, som hållit det för troligt att bin Ladin har tillgång till en helikopter som kan flyga lågt i omgivningens trånga dalar. På sidan 11 i samma tidning återges ett annat rykte. Wolfgang Hansson rapporterar från New York att bin Ladins när-maste man, Muhammad Atif, omkommit i en amerikansk bombattack i Afghanistan. Atif anses vara den som i detalj planerade attackerna mot WTC och Pentagon den 11 september.

BIN LADINS order till sin son: SKJUT MIG är Expressens stora nyhet på förstasidan torsdagen den 22 november. Vad som underförstås är att Usama bin Ladin ska ha beordrat sin 19-årige son Mohammed att skjuta honom om han hamnar i en situation där han kan bli tillfångatagen. I en ingress på sidan 12 utvecklar Håkan Matson tanken vidare: *”Efter att ha dödat sin far kliver Mohammed bin Ladin, 19, fram som den nye ledaren för al-Qaida – redo för nya terroråd.”* I Aftonbladets iscensättning: *De egna ska döda honom* (s. 49). gör man också stor sak av denna händelse. Tidningen hänvisar till uppgifter från ett av Saudiarabiens största och mest ansedda organ Al-Watan,

som uppgivit att Usama bin Ladin har planerat för sin egen död och att han låtit spela in sitt testamente på en hemlig video där han också ska uppmana till nya terroråd. Aftonbladet medger att sanningshalten i uppgiften från Saudiarabien är svår att värdera men det hindrar inte tidningen från att föra den vidare och blåsa upp den.

Fredagen den 14 december handlar det återigen om videoband. Vita huset har dagen innan släppt ut ett 40 minuter långt band som påstås vara upphittat i en övergiven bostad i Jalalabad i Afghanistan. Av intervjun med Usama bin Ladin på bandet påtar sig denne nu all skuld för terrorattackerna mot USA den 11 september. Expressens förstasida lyder: *BIN LADINS HÅNSKRATT åt terrorådens offer* och Aftonbladets: *BIN LADINS egen berättelse ord för ord* (s. 49). *”Till och med tvivlarna håller med om att bin Ladin erkänner sin skuld”* menar Wolfgang Hansson från New York som medverkar i två av Aftonbladets iscensättningar: *Terrorledaren skrattar när han erkänner* och *”Vi avslöjade inget förrän de gick ombord på flygplanen”*. Utöver redan nämnda förstasida presenterar även Expressen två iscensättningar denna dag: *Han skrattade åt deras död* (s. 50) och *De visste inte att de skulle dö*.

Läsare och experter

I inledningen till denna studie nämnde jag att den inte genomförs som en receptionsanalys. Hur läsare upplever terrorkriget via Aftonbladet och Expressen undersöks alltså inte. I Expressen den 14 november 2001 noterar jag att tidningen gör en egen liten enkät med anledning av bin Ladins erkännande. Till fem personer ställer man frågan: Vad anser du om bin Ladinvideon? *IL*, 27, *egen företagare* svarar: *”Den var mycket värre än väntat, för att han satt och log och njöt...”*; *JM*, 38, *dörrvakt*: *”Översättningen lät som den var gjord av en*

infödd amerikan, så jag blev misstänksam..."; *RF*, 31, *finansmäklare*: "...Om vi lyckas fånga honom tycker jag att vi ska avrätta honom, gärna i tv"; *LR*, 25, *försäljningschef*: "...Jag vet inte ens om jag vill kalla honom en mänsklig varelse. Han borde bli dödad av en kvinna och begravas med en gris, de två saker han avskyr så djupt"; *BZ*, 40+, *pensionär*: "Jag hade inte väntat mig detta flinande och deras hemska fanatism. De borde utrotas från planeten".

På vilket sätt de tillfrågade personerna tagit del av videobandet nämner inte tidningen. Att de blivit emotionellt engagerade framgår emellertid tydligt. Endast en av de fem ifrågasätter bandets sanningshalt.

Aftonbladet tar stöd av två experter, Jan Hjärpe, professor i islamologi vid Lunds universitet och Bo Huldt, professor i säkerhetspolitik vid Försvarshögskolan i Stockholm. Båda har ingående studerat videon och menar att den känns äkta. Vad som bland annat tyder på detta är "filmens amatörmässiga karaktär". Helt andra slutsatser drar två utländska experter. Di à Rashwan, som är Kairo-baserad expert på islamiska rörelser, anser att bandet är förfalskat. Samma uppfattning har en expert från den arabisktalande satellitkanalen Al-Jazira.

I ännu en videofilm från den arabiska satellit-TV-kanalen al-Jazeera två veckor senare poängterar bin Ladin, att den film som tidiga-

re visades den 13 december är falsk och att USA saknar bevis för att al-Qaida ligger bakom terrordåden mot WTC och Pentagon: "Bush har lovat väst att han ska komma med ett starkt bevis för att al-Qaida är inblandat i dåden, det var därför videon förfalskades. Han var tvungen att göra något när alla började tvivla på Bush".

Aftonbladet presenterar händelsen i en iscensättning torsdagen den 27 december med rubriken: *bin Ladin i tv-igen* (s. 51) och en jättebild på bin Ladin från tv-sändningen som onekligen konnoterar ett kristi lidande och martyrium.

Ännu in på det nya året fortsätter jakten på al-Qaida och Usama bin Ladin. Temats sista iscensättning är från Aftonbladet den 18 januari 2002: "*Hjälp oss att hitta dem*" (s. 51). Denna vädjan kommer från USAs justitieminister John Ashcroft som dagen innan offentliggjort bilder på fem misstänkta terrorister på en presskonferens. Bilderna som kommer från en video funnen i ruinerna av Muhammed Atifs hus i Afghanistan uppges föreställa terrorister som skickats ut för nya terrordåd. På bilden längst till vänster ser vi al-Qaidas topptrio: till vänster bin Ladin, i mitten terroristorganisationens ÖB Ayman al-Zawahri och till höger husets ägare Muhammed Atif som anses vara nummer tre i al-Qaida.

Talibaner i Kandahar som beordrar sin sønn bin Ladin til å kapitulere for en egen del. Bin Ladin er fortsatt med uten Motahmed som leder for sine folket.

bin Ladin: skjut mig

TERRORLEDAREN BEORDRAR 19-ÅRIGE SONEN

Bin Laden var i Kandahar i Afghanistan da han beordret sin 19-årige sønn bin Ladin til å kapitulere for en egen del.

Bin Ladin var i Kandahar i Afghanistan da han beordret sin 19-årige sønn bin Ladin til å kapitulere for en egen del.

Maks Marzen
USA

NEW YORK. En av de mest berømte terrorlederne i verden har beordret sin 19-årige sønn bin Ladin til å kapitulere for en egen del.

Bin Ladin var i Kandahar i Afghanistan da han beordret sin 19-årige sønn bin Ladin til å kapitulere for en egen del.

Maks Marzen
USA

NEW YORK. En av de mest berømte terrorlederne i verden har beordret sin 19-årige sønn bin Ladin til å kapitulere for en egen del.

Bin Ladin var i Kandahar i Afghanistan da han beordret sin 19-årige sønn bin Ladin til å kapitulere for en egen del.

Maks Marzen
USA

NEW YORK. En av de mest berømte terrorlederne i verden har beordret sin 19-årige sønn bin Ladin til å kapitulere for en egen del.

Bin Ladin var i Kandahar i Afghanistan da han beordret sin 19-årige sønn bin Ladin til å kapitulere for en egen del.

Maks Marzen
USA

NEW YORK. En av de mest berømte terrorlederne i verden har beordret sin 19-årige sønn bin Ladin til å kapitulere for en egen del.

KRIGET - DAG 72

NYHET Bin Laden har beordret sin 19-årige sønn bin Ladin til å kapitulere for en egen del.

NYHET Bin Laden har beordret sin 19-årige sønn bin Ladin til å kapitulere for en egen del.

NYHET Bin Laden har beordret sin 19-årige sønn bin Ladin til å kapitulere for en egen del.

Vad händer vid en kapitulation?

Bin Laden var i Kandahar i Afghanistan da han beordret sin 19-årige sønn bin Ladin til å kapitulere for en egen del.

Det er ikke...

Bin Ladin var i Kandahar i Afghanistan da han beordret sin 19-årige sønn bin Ladin til å kapitulere for en egen del.

Plagen är på...

Bin Ladin var i Kandahar i Afghanistan da han beordret sin 19-årige sønn bin Ladin til å kapitulere for en egen del.

Bin Ladin...

Det kan...

En av...

Mats Larsson

Bild 32. "USA ska utplånas" Aftonbladet 6-7, 16 november 2001

Bild 33. "bin Ladin är i Pakistan" Aftonbladet 8-9, 17 november 2001

Bild 34. De egna ska döda honom Aftonbladet 16-17, 22 november 2001

Bild 35. BIN LADINS egen berättelse ord för ord Aftonbladet 1, 14 december 2001

Bild 36. "Vi avslöjade inget förrän de gick ombord på flygplanen" Aftonbladet 8-9, 14 december 2001

Bild 37. Han skrattade åt deras död Expressen 6-7, 14 december 2001

Bild 38. bin Ladin i tv - igen Aftonbladet 6-7, 27 december 2001

Bild 39. "Hjälp oss att hitta dem" Aftonbladet 6-7, 18 januari 2002

ETT PERSPEKTIV PÅ TERROR OCH PROPAGANDA

”TV-kamerorna fokuserar på våld och överdriver våldets omfattning och brutala karaktär”; ”TV äger makten att förstärka befintliga konflikter och därmed styra den allmänna opinionen”; ”TV-kamerornas närvaro kan även hetsa stridande parter att begå våldsdåd i rent propagandasyfte”. Yttrandena känns igen och de återkommer nästan alltid när nyhetsförmedlingen ställs under debatt. Även om de är berättigade är det dock lätt att bli alltför inriktad mot TV-mediet, att bedöma nyhetsförmedling generellt sett utifrån televisionens korta historia. Långt innan TV tagit plats i medievärlden gjordes bilder av krig och våld med olika avsikter och med olika funktioner. Några exempel får bidra till att ge perspektiv.

År 1635, när det nya kungliga palatset *Buen Retiri* byggts färdigt strax utanför Madrid, blev också Diego Velázquez klar med sin stora målning *Bredas kapitulation* (bild 40, s. 53). En viktig anledning till både palatset och målningen var att dölja att den spanska stormakten faktiskt var på fallrepet. Bland annat hade man misslyckats i krig mot Nederländerna och Frankrike. Ett nytt stort palats med heroiska konstverk som framhävde stormaktens styrka och betydelse skulle propagandistiskt vända den negativa trenden. Kapitulationen vid den nederländska staden Breda, tio år innan Velázquez skildrade den, tillhörde de positiva tilldragelserna. Efter en lång belägring kapitulerade staden och den holländske guvernören Justin av Nassau tvingades överlämna stadens nycklar till den spanske fältherren Ambrosio Spinola vilken står för det

bevingade yttrandet: *Den besegrades tapperhet gör segraren berömd*. Det är ceremonierna vid själva nyckelöverlämnandet som Velázquez gestaltar utan att själv ha upplevt dem.

Francisco de Goyas målning *Avrättningarna den 3 maj 1808* (bild 41, s. 54) är av ett annat slag. Den skildrar hur spanska motståndsmän likviderades av napoleanska styrkor vid Furst Pios Hus i Madrid. Även Goyas verk är en historisk skildring skapad 1814 sex år efter den verkliga händelsen och gjord på uppdrag av kungamakten. Men här fokuseras våldet och det vanvettiga mördandet. Velázquez var inte närvarande vid Breda. Goya behöver inte heller ha varit åskådare till händelserna vid Furst Pios Hus men vi vet, att han bodde vid det berömda torget Puerto del Sol som ligger något hundratal meter från avrättningsplatsen och har onekligen skildrat händelsen som om han sett den med egna ögon. På detta torg startade också det upplopp som en dag senare skulle bli upptakten till avrättningarna. Även den händelsen har Goya skildrat i en målning kallad *Mameluckernas anfall på Puerta del Sol*.

En tredje spansk krigsskildring är Picassos temperamålning *Guernica* (bild 42, s. 54) som utfördes som väggdekoration för den spanska paviljongen på Parisutställningen 1937. Den skiljer sig i flera avseenden från Velázquez, och Goyas verk. Picassos målning är inget reportage, gör inte anspråk på att informera oss hur den lilla baskiska staden Guernica vid Biscaya-bukten anfölls den 26 april 1937 av nationalsidan som fick starkt stöd av tyskt och italienskt flyg. Picassos intentioner med *Guernica-*

Bild 40. Bredas kapitulation (även kallad Lansarna). Målning av Diego de Velázquez 1635 (307x367 cm)

målningen var i första hand inte att rikta uppmärksamhet på ett enstaka fenomen. Han ville åstadkomma en allmän protest mot våld på oskyldiga människor och gjorde detta med ett symbolladdat modernistiskt bildspråk.

Att bilder fokuseras på våldskildringar och även söker styra opinioner är ingenting som uppstått till följd av TV-mediets uppkomst. Få bilder har haft en så enorm genomslagskraft som ovannämnda verk av Velázquez, Goya och Picasso. Det är heller inte nytt att vissa våldshandlingar strategiskt förläggs till vissa platser där de får stor uppmärksamhet. Det som är nytt är den hastighet och spridningseffekt som dagens medier har. En modern

journalistik, assisterad av en ständigt avancerande kamerateknologi, vill gärna utnyttjas av individer, grupper eller maktapparater som önskar komma i fokus.

Den nazistiska propagandaledningen var väl medveten om både massmötets och filmteknikens betydelse när man lät *Der Führer* Adolf Hitler inviga den nya partiflaggan på partidagarna på Zeppelinfeld 1936. Samtidigt som han smekte den ömt med ena handen tog han med den andra ett fast tag i *Blutfahne*, den fana som medverkade i den misslyckade statskuppen 1923 och som var märkt av kulhål och stupade martyrs blod. Vid massmötet nådde han 250 000 själsfränder och via

Bild 41. Avrättningarna den 3 maj 1808. Målning av Francisco de Goya 1814 (266x345 cm)

Bild 42. Guernica. Temperamålning av Pablo Picasso 1937 (349x776 cm)

den film som skildrade massmötet nådde han miljoner tittare något år senare (Nordström 1986, 1989).

En sargad fana kom också att inleda invigningen av de 19:e Olympiska vinterspelen i Salt Lake City 2002 när åtta brandmän och poliser från New York bar in ett illa sargat stjärnbaner från World Trade Center. Det pat-

riotiska temat nådde sin höjdpunkt när presidenten George W Bush talade till de 55 000 åskådarna runt OS-arenan: "OS är en hyllning till de egenskaper som brandmän, poliser och andra hjältar visade den 11 september". Via TV-kamerorna nådde han miljarder tittare runt om i världen och detta i samma stund som han talade.

SLUTSATSER

The word propaganda should be used very carefully. The intentional aspect of so-called propaganda is often obscure. The use of Shakespeare's Merchant of Venice within English and drama syllabuses, for example, are not usually described as intentional propaganda even though it is an anti-Semitic text... (Danny Saunders, 1994).

Även om jag inte är så varsam med ordet *propaganda* som Danny Saunders ska jag ändå dela in detta i tre underkategorier: (1) den *uppenbart lögnaktiga*, som genom osanningar söker fördelar; det positiva med den kategorin är tydligheten som gör att den kan avslöjas, motsägas och eventuellt bekämpas; (2) den *ur något perspektiv sanna*, som ur andra perspektiv inte behöver vara sann och (3) *den dolda* som verkar som ett slags inneboende ideologi, inte bara i olika utsagor utan också i attityder, beteenden och handlingar.

Om man till att börja med prövar dessa tre kategorier på konstverken i förra avsnittet står det klart att den första kategorin (den uppenbart lögnaktiga) inte kan förknippas med någon av dessa bilder. Samtliga tre beskriver något som faktiskt hänt på en viss plats och vid en viss tidpunkt. Fakta av detta slag har heller aldrig ifrågasatts. Däremot är kategori två (den ur något perspektiv sanna) närvarande i alla tre bilderna. Vad slutligen kategori tre beträffar (den dolda) kan inte heller den uteslutas från något av verken men är egentligen bara relevant för *Bredas kapitulation*. Utan att innehållet här är lismande har det ändå tillförts ett maktens tonfall som de

två andra målningarna saknar. Dold propaganda av detta slag är problematisk att analysera och även att beskriva men ska för den skull inte förbigås.

Frågan är då, om dessa propagandakategorier också kan tillämpas på de iscensättningar som framställts i Aftonbladet och Expressen med anledning av terrorkriget. Jag menar att det är både möjligt och viktigt. Som jag nämnde inledningsvis är frågor om sanning eller lögn underordnade i en studie som denna. Det är viktigare att upptäcka betydelser, iaktta om de upprepas och eventuellt om de sammanställs till längre utsagor. Det betyder att iaktta och analysera den tillämpade retoriken.

Viktigt är också att försöka notera det som *inte* sagts eller uttryckts. Propagandan kan välja den motsatta vägen, associera sig med tystnad och förtigande. Jag har redan pekat på ett sådant fall, invigningen av de olympiska spelen i Salt Lake City den 8 februari 2002 där USA med president Bush i spetsen tog vara på tillfället att exponera sin patriotism. I och för sig kan man acceptera denna propaganda. Den är rak och öppen, är på sätt begriplig och den kan motsägas. Att idrott och politik gärna förenas är inte något nytt. Vad man däremot inte bör acceptera är att svenska medier inte kritiskt kommenterar händelsen. Aftonbladets USA-korrespondent Wolfgang Hansson tar visserligen upp den i Sportbladets OS-extra den 9 februari, men det är tyst på ledar- och nyhetssidor. År efter år har man klandrat den tyska filmaren Leni Riefenstahls olympiafilm från OS 1936 i Berlin. Kritik har också

riktats mot Moskvaspelen 1980 på grund av den sovjetiska interventionen i Afghanistan. Likaså finns kritik mot de kommande spelen i Kina. Därför blev tystnaden kring USA-propagandan i Salt Lake City 2002 anmärkningsvärd.

Finns det då uppenbara lögnen i det material som jag belyst? Jag utesluter inte det. Speciellt när det gäller nyhetsförmedlingen kring jakten på Usama bin Ladin. Men jag känner inte till något som bestyrker ett sådant ifrågasättande. Det första antagandet att 10 000 människor skulle ha dödat när WTC-tornen rasade samman på Manhattan den 11 september var anmärkningsvärt med tanke på de korrigeringar som gjordes senare. Den 9 januari 2002, fyra månader efter terrordådet, uppger Svenska Dagbladet att statsledningen i New York fastställt dödssiffran till 2 893. Den sammanlagda siffran för samtliga omkomna – WTC, Pentagon och det fjärde kapade planet som störtade i Pennsylvania – är enligt amerikanska myndigheter 3 126. Att det dagen efter attacken handlade om mer än tre gånger så många förölyckade människor hade sannolikt inte med avsiktligt vilseledande information att göra. Man visste helt enkelt inte då hur många som lyckats ta sig ut från de hoprasande WTC-byggnaderna.

Att nyheter är känsloladdade och uppseendeväckande ligger i varje lösnummertabloids eget ekonomiska intresse. Nyheterna ska också helst utvecklas till fortlöpande "berättelser". Det är ingen tillfällighet att dessa tidningar kommit att kallas "sensationspress" och "dramafabriker". Samtidigt är det emellertid viktigt att bejaka deras stora kapacitet vid viss nyhetsförmedling. Vid de tillfällen de kan skapa dramatiska iscensättningar är de överlägsna morgontidningarna som inte förmår fånga och förmedla verklighetens dynamiska nu och närhet. När själva händelsen sätts i fokus blir retoriken underordnad den.

Lögn eller sanning blir också andrahandsfrågor. Men det krävs givetvis att verkligheten i sig är dynamisk, att den iakttas som en installation. Som en installation kunde den också beskådas den 11 september 2001 i verkligheten och direkt i TV. Men också i Aftonbladet och Expressen dagen därpå!

Bilderna är det viktigaste inslaget för att skapa ett *här* och ett *nu* men också för att belysa hur den ena akten i dramat följs av den andra. Så avlägsnade t.ex. Aftonbladet alla annonser från sin förstadel den 12 september och framställde en extraupplaga på 20 000 exemplar. I de 23 uppslagen bestod i genomsnitt 70 procent av ytan av bilder. Vissa uppslag täcktes så gott som helt av bilder och inget uppslag bestod av mer än 50 procent text.

KRIG vrålar båda tidningarna ut på sina förstasidor den 8 oktober (bild 18, s. 32). Aftonbladet gör det även på löpsedeln. Ingen som nås av detta knappa enordiga budskap lär blir chockad eller överraskad. Tidningarnas ledarrubriker underförstår också detta förbådade, t.o.m. utlovade krig – Expressen: *Rätt att anfälla* och Aftonbladet: *USA verkställer hämnden*. Av en bildnotis på förstasidan framgår att Aftonbladet har sänt Bo Lidén och den mycket kompetente krigsfotografen Martin Adler till Tadzjikistan, ett av Afghanistans grannländer i norr. Men i tidningen finner man inga bilder av Adler denna dag vilket förmodligen har sin förklaring i att han inte kommit fram till krigsområdet.

Möjligen är det brist på direktkontakt med de egentliga krigshändelserna som gör att båda tidningarna innehåller mycket propagandamaterial. Framförallt förekommer propagandatyp två – "den ur något perspektiv sanna". Båda sidor i konflikten kommer till tals. Usama bin Ladins videotal publiceras ord för ord och kan läsas vid sidan av George W Bush tal till amerikanska nationen liksom uttalanden av Tony Blair och Göran Persson.

Den allsidigheten, eller riktigare tvåsidigheten, är värdefull. En väl avvägd polarisering i sig garanterar emellertid inte opartiskhet eftersom den trots allt är beroende av sin kontext. Den ingår ju i en tidning med vissa värderingar och kommenteras av någon av tidningens medarbetare.

Bland allt propagandamaterial finns emellertid journalistiska guldorn. Expressens iscensättning: *"Det känns som ett fångelse"* (bild 29, s. 40) är ett av dem. Det är inte bara Roger Turessons vackra och sinnrika bild som bör framhållas utan också Gunnar Johanssons skildring av den i Pakistan underjordiskt verksam sammanslutningen RAWA (engelsk förkortning för Afghanistans kvinnors revolutionära förbund).

Iscensättningarna i det tredje temat i denna studie – jakten på bin Ladin – är, som vi tidigare konstaterat, genomgående episka. Av vissa skäl kan de inte vara annorlunda eftersom bin Ladin under hela konflikten lyckats dölja sitt "presenstillstånd" och inga fotografier eller journalister kommit i hans närhet. Men kännetecknande för dessa iscensättningar är inte bara den episka presentationsformen utan hur denna karaktär uttrycks. Nyhetsjournalistiken har vid alla större händelser – t. ex. mordet på statsminister Olof Palme, färjan Estonias förlisning, brandkatastrofen på Hisingen i Göteborg – visat tendenser på att peka ut hjältar och syndabockar. Man slår an på en av människans djupast rotade arketyp: förhållande mellan "gott och ont" som också kan beskrivas i motsatspar som "himmel och helvete" eller "ljusets änglar och mörkrets demoner". Det goda personifieras inte i terrorkriget. Det kan inte namnges med president Bush eller någon annan av västvärldens ledargestalter utan hanteras som abstrakta företeelser: "demokrati" eller "det öppna samhället". Det onda kan också abstraheras som "diktatur" eller "demokratins fiender"

men till skillnad från det goda kan det personifieras. I terrorkriget är det Usama bin Ladin som representerar ondskan och är den stora skurken.

Terrorkrigets skurktema når sin höjdpunkt i Sverige fredagen den 14 december när Aftonbladet och Expressen tar upp händelserna kring det videoband som hittats i Jalalabad i östra Afghanistan och som Vita huset släppt ut till världspresen. Enligt Wolfgang Hansson i Aftonbladet "raderar bandet ut så gott som alla frågetecken om ansvaret för attacken mot World Trade Center och Pentagon." Ändå är det inte Usama bin Ladins erkännande i sig (han har senare förklarat att bandet är förfalskat) som gör nyheten stor denna dag utan på vilket sätt erkännandet görs: att han skrävar och skrattar över sina bedrifter. I Expressens iscensättning: *Han skrattade åt deras död* (bild 37, s. 50) har ondskans exotiske skurk ställts mot den oskyldigt drabbade amerikanska paret, Joseph och Pat Flounders. De var fortfarande mycket lyckliga tillsammans efter 21 års äktenskap – de hade fått huset nyrenoverat och Pat hade nyligen tillfrisknat efter en besvärlig bröstcancer – när deras liv plötsligt slogs i spillror. Joseph som arbetade i ett av WTC-tornen dödades nämligen i attacken. Pat klarade inte sorgen efter maken utan tog sitt liv. På bilden ser vi paret fotograferat vid sitt hem. Hunden, sedan medeltid symbolen för trofasthet, hålls under armen av Joseph.

En episk iscensättning av helt annat slag *Terrorismens drivhus* finns i Expressen lördagen den 15 september. Alltså bara några dagar efter attacken mot WTC och Pentagon. Det är Peter Kadhammar (text) och Tommy Pedersen (foto) som rapporterar från ett läger med afghanska flyktingar vid Jalozi i västra Pakistan. Det är en medkännande och gripande skildring. Nästan outhärdligt gripande när vi får veta att det finns 262 sådana flyktingläger bara i Pakistans nordvästra gränsprovins.

Eftersom retorik är den praktiska tillämpningen av språket (läs: iscensättningspråket) i avsikt att övertala eller påverka andra människor är den en nära släkting till propaganda. Skillnaden är givetvis också värd att notera eftersom retorik kan brukas i en dialog vilket är främmande för propagandan som aldrig vill bli motsagd.

Alla de iscensättningar som jag dragit fram i denna undersökning påverkar sina läsare och med all sannolikhet är påverkan störst när de skildrat attacken på WTC och Pentagon 11 september. Men det beror i första hand inte på iscensättarnas retoriska eller propagandistiska strategier – även om det finns undantag som Expressens ledare: *Idag är vi alla amerikaner* (bild 10, s. 27) eller Aftonbladets intervju med Göran Persson: *Nu måste vi hålla samman* – utan på de chockartade händelserna i sig. Det som utspelas är så våldsamt att det inte behövs några kommenterande mellanhänder. Det är helt logiskt med dramatiska iscensättningar som lägger sig tätt in på händelserna och brutalt kastar läsarna ut i verkligheten.

Annorlunda är situationen en månad senare den 7 oktober när Afghanistan börjar bombas. Vedergällningen kom inte som någon överraskning. Alla parter har haft tid till förberedelser. Paradoxalt nog gynnar det inte en allsidig nyhetsförmedling eftersom journalister och fotografer får problem med att ta sig fram till krigets verkliga skådeplatser. Medierna blir beroende av inblandade aktörer, militära och officiella talesmän, som tar tillfället i akt att sprida sin information och propaganda. Iscensättningarna blir didaktiska – kartor och grafik visar militärbaser, flygplanstyper, attackerade mål etc. men framförallt blir de episka eftersom de ska föra vidare aktörernas intentioner.

Den propagandatyp aktörerna använder i Aftonbladet och Expressen den 8 oktober är inte den "uppenbart lögnaktiga". Det skulle i

så fall vara om intervjun med bin Ladin är förfalskad. Men när bin Ladin själv säger: "Kriget mot Afghanistan och Usama bin Ladin är ett krig mot islam" (Aftonbladet, s 14) och när Tony Blair hävdar motsatsen (Aftonbladet, s. 12): "Detta är inte ett krig mot islam. Det gör mig arg att höra Usama bin Ladin och hans underhuggare beskrivas som islamska terrorister. De är bara terrorister", behöver inte någon av dem ljuga. Det handlar här sannolikt om propagandakategorin "den ur något perspektiv sanna". Och propagandan är inte dold utan öppen.

Dold propaganda finns det däremot gott om i nyhetsmaterialet som berör jakten på Usama bin Ladin. Tre termer är viktiga för att få ett grepp om den, nämligen *fokusering*, *mytologisering* och *personifiering*.

Fokusering som innebär att något lyfts fram, innebär samtidigt alltid att något annat tonas ned eller kommer i skymundan. Genomgående sker en sådan fokusering i det material som belyser terrorkriget. Det är enklare att ha en utpekad central fiende som motståndare än många oklara, inom al-Qaida, Hamas, Hizbollah, Jihad eller utspridda inom ännu större och bredare terrorverksamhet.

Mytologisering inträffar när en berättelse diktas upp. Det är också det som händer i jakten på bin Ladin. Man upptäcker det i bruket av metaforer. bin Ladin liknas ständigt vid något omänskligt: en demon, ett villebråd, en spindel, den gäckande skuggan, en Adolf Hitler, en Saddam Hussein etc. I Aftonbladets iscensättning: *bin Ladin i tv-igen* (bild 38, s. 51) framstår han som en kristusgestalt. Han bidrar också själv till mytologiseringen. Det påstås att han uppfattar sig som en ny Saladin, den legendariske muslimske härföraren som erövrade Jerusalem på 1100-talet. Kännetecknande för metaforer är att deras meningsinnehåll inte utan vidare kan återkopplas till ett bokstavligt innehåll. När metaforen tolkas krävs

därför att någon dold betydelse måste dras fram. bin Ladin liknas vid Hitler men är inte Hitler. De flesta människor känner inte bin Ladin och har bara hört talas om Hitler, ändå ska kopplingen göras.

Personifiering slutligen betyder att en person framställs som symbol för något abstrakt. Nu handlar det inte om att bara likna någonting. Usama bin Ladin förkroppsligar ondskan, våldet, terrorismen, "mannen som gav terrorn ett ansikte" (Aftonbladet den 27 december, s. 6). Han kan givetvis stå för det omvända: befriaren, hjälten, den modige etc. som han gör i Aftonbladets iscensättning: "USA ska utplånas" (bild 32, s. 48).

Så länge vi har med metaforer och symboler att göra finns alltid något dolt eller latent med i språket. Det kan inte undvikas och är inte propagandistiskt i sig. Dold propaganda

är i första hand något som är dolt för mottagaren. Den som läser tidningen uppfattar inte själv att innehållet är ideologiserat eller mytologiserat. Men dold propaganda kan också vara dold för både sändare (här den som skapar iscensättningen) och mottagare. Sändaren vidarebefordrar egna eller aktörers tankar utan att själv uppfatta dem som ideologiserade eller mytologiserade. Det är inget märkligt fenomen. Alla människor är beroende av sin egen uppfostran, utbildning och kulturella bakgrund, många av oss också av arbetsgivare och arbetskolleger. Varje arbetsplats eller nyhetsredaktion utvecklar också sina etiska regler. Detta har påpekats av flera forskare och är definitivt inte nytt. Men eftersom det är så viktigt för förståelsen av hur påverkan är och fungerar i nyhetsförmedlingen drar jag mig inte för upprepning.

THE WAR ON TERROR IN THE EVENING PRESS

by Gert Z Nordström*

Summary

The word propaganda should be used very carefully. The intentional aspect of so-called propaganda is often obscure. The use of Shakespeare's Merchant of Venice within English and drama syllabuses, for example, is not usually described as intentional propaganda even though it is an anti-Semitic text... (Danny Saunders, 1994).

Although I am not as careful with the word *propaganda* as Danny Saunders believes one should be, I will nevertheless divide the concept into three sub-categories: (1) the *obviously untruthful*, which seeks advantages through untruths (this category is positive in that its clarity allows it to be exposed, contradicted and combated); (2) the *truthful from some perspective*, which need not be truthful from other perspectives; (3) the *hidden*, which works as a sort of immanent ideology: not just in various statements, but also in attitudes, behaviours and actions.

The question is, then, whether these propaganda categories can be applied to the stagings presented in two Swedish tabloids, Aftonbladet and Expressen, owing to the war on terror. I believe this is both possible and important. As I mentioned by way of introduction, questions concerning truth or lies are

of secondary importance in an investigation such as this. It is more important to discover meanings, observe whether they reoccur and possibly whether they are combined to form longer assertions. This implies observing and analysing the applied rhetoric.

It is also important to try to attend to that which is *not* said or expressed. Propaganda can choose the opposite path, associating itself with silence and concealment. I have already indicated just such a case, the opening of the Olympic Games in Salt Lake City, 8 February 2002, where the US – with President Bush at the helm – took the opportunity to show its patriotism. One can, to be sure, accept this propaganda. It is straightforward and open, understandable in its own way, and it can be contradicted. Uniting sports and politics is hardly anything new. What one should not accept, however, is that Swedish media did not critically comment upon the event. Aftonbladet's US correspondent, Wolfgang Hansson, did indeed bring it up in Sportbladet's special Olympics edition, 9 February, but the editorial and news pages were quiet. Leni Riefenstahl's Olympics Film from the Berlin Games in 1936 has been criticised year after year. Criticism has also been directed at

* Gert Z Nordström: adjunct professor in Information Design at Mälardalen University in Eskilstuna, previously Professor in Communication Science at Jönköping University and professor in Art Education at University College of Arts, Crafts and Design in Stockholm, Sweden.

the Moscow Games in 1980 due to Soviet intervention in Afghanistan. There is likewise criticism of the coming games in China. The silence surrounding US propaganda in Salt Lake City, 2002, is, therefore, remarkable.

Are there obvious lies in the material I have elucidated? I cannot rule this out, particularly as concerns news reporting on the hunt for Usama bin Ladin. But I know of nothing corroborating such a claim. The initial assumption, that 10,000 people were killed when the World Trade Center (WTC) twin towers collapsed on Manhattan, 11 September, was remarkable considering the corrections made later. On 9 January 2002, four months after the terror attacks, Svenska Dagbladet reported that city officials in New York had confirmed the death toll to be 2,893. According to US authorities, the total number killed – in the WTC, Pentagon and the fourth hijacked plane that crashed in Pennsylvania – was 3,126. That the numbers reported the day after the attack were three times the actual death toll was not likely a question of intentionally misleading information. It was simply unknown how many people had succeeded in leaving the collapsed WTC towers.

News that is emotionally charged and sensational is in the economic interest of every single-copy tabloid. In addition, news should preferably develop into continuing discourses. It is no coincidence that these papers have come to be called the sensational press and drama factories. At the same time, however, it is important to recognise their great capacity for certain types of news distribution. When they are able to create dramatic stagings, the tabloids are head and shoulders above the morning papers, which are unable to capture and report the dynamic *here* and *now* of reality. When the event itself is in focus, the rhetoric becomes subordinate. The question of truth or lies also becomes secondary. But this requires,

of course, that reality itself is dynamic, that it is observed as an installation. The events of 11 September 2001 could also be regarded as an installation, in reality and direct on TV, but also in Aftonbladet and Expressen the following day.

Pictures are the most important features for creating a *here* and *now*, but also for illustrating how one act in a drama is followed by another. For example, on 12 September, Aftonbladet removed all advertisements from its first section and produced a 20,000-copy special edition. On the 23 spreads, an average of 70 percent of the surface area consisted of pictures. Some spreads were almost entirely covered with pictures, and none contained more than 50 percent text.

WAR bellowed both papers on their first pages on 8 October (pic. 18, p. 32). Aftonbladet even does the same on its placard. No one seeing this scanty, one-worded message was likely shocked or surprised. The papers' editorial headlines also implied this foreboded, even promised, war: Expressen: *Right to attack* (pic. 25, p. 38). and Aftonbladet: *US carries out revenge*. A front-page picture news item states that Aftonbladet has sent Bo Lidén and the exceedingly competent war photographer, Martin Adler, to Tadzshikistan, which neighbours Afghanistan to the north. But on this day there is no picture of Adler in the paper, which probably indicates that he has not reached the war zone.

It is perhaps lack of direct contact with the actual war events that causes both papers to publish a great deal of propaganda material. Found above all is propaganda type two – "truthful from some perspective". Both sides of the conflict are brought out. Usama bin Ladin's videotaped speech is published verbatim and can be read alongside George W. Bush's speech to the American people, as well as statements from Tony Blair and Göran

Persson. This all-round, or more correctly two-sided, approach is valuable. A well-balanced polarisation *per se*, however, does not guarantee impartiality, since it is, after all, dependent on its context. It is included in a paper with certain values and commented upon by someone working at that paper.

Among all the propaganda, however, there are some journalistic pearls of wisdom. Expressen's staging "*It feels like a prison*" (pic. 29, p. 40). is one of them. Not only should Roger Turesson's beautiful and ingenious pictures be held up, so should Gunnar Johansson's portrayal of the underground association RAWA (Revolutionary Association of the Women of Afghanistan), active in Pakistan.

As previously established, the stagings in the third theme of this study – the hunt for bin Ladin – are, without exception, epic in nature. On certain grounds they could not have been otherwise, as bin Ladin, during the entire conflict, was able to hide his "present status" and no photographers or journalists were ever near him. Characteristic of these stagings, however, is not only the epic form of presentation, but also *how* this quality was expressed. In connection with all major events – e.g., the murder of Prime Minister Olof Palme, the sinking of the ferry Estonia, the fire catastrophe at Hisingen in Göteborg – news journalism has shown tendencies towards singling out heroes and scapegoats. Here we touch upon one of humankind's most deeply rooted archetypes: the relation between "good and evil", which can also be described with oppositions such as "heaven and hell" or "angels of light" and "demons of the dark". Good is not personified in the war on terror. It cannot be named Bush or any other Western leader, but is treated as abstract phenomena: "democracy" or "free society". *Evil* can also be abstracted as "dictatorship" or "enemies of democracy", but in contrast to good, it can be personified.

In the war on terror, Usama bin Ladin represents evil and is the great villain.

The topic of villains in the war on terror reached its peak in Sweden on Friday, 14 December, when Aftonbladet and Expressen brought up events surrounding the videotape found in Jalalabad in eastern Afghanistan, which the White House had released to the world press. According to Wolfgang Hansson in Aftonbladet, "the tape dispels almost all doubts as to responsibility for the attacks on the World Trade Center and the Pentagon". Nevertheless, it is not Usama bin Ladin's admission *per se* (he later declared the tape to be falsified) that was the big news this day, but the manner in which the admission was made: he bragged and laughed about his exploits. In Expressen's staging *He laughed at their deaths* (pic. 37, p. 50). the exotic and evil villain is positioned against the innocent and stricken couple, Joseph and Pat Flounders. They were still happily married after 21 years – the house was newly remodelled and Pat had just recovered from a laborious bout with breast cancer – when their lives were suddenly shattered. Joseph, who worked in one of the WTC towers, was killed in the attack on 11 September. Pat could not deal with the sorrow and took her own life. The picture shows the couple photographed in their home. Joseph is holding the dog – a symbol of loyalty since the Middle Ages – in his arms.

An epic staging of another type, *Terrorism's greenhouse*, is found in Expressen on Saturday, 15 September. Thus, only a few days after the attacks on the WTC and the Pentagon. Peter Kadhammar (text) and Tommy Pedersen (photo) report from an Afghani refugee camp in Jalozaï in western Pakistan. It is an empathetic and gripping portrayal – almost unbearably gripping when we learn that there are 262 similar refugee camps in Pakistan's northwestern border province alone.

Since rhetoric is the practical application of language (read: the language of staging) aimed at persuading or influencing other people, it is a close relative of propaganda. The difference in this case is also worth noting: rhetoric can be used in a dialogue, but this is foreign to propaganda, which never wishes to be contradicted.

All of the stagings I have brought forward in this investigation have affected their readers, and these effects are most likely the greatest for portrayals of the attacks on the WTC and the Pentagon on 11 September. But this is not primarily dependent on the stagings' rhetorical or propagandistic strategies – though there are exceptions such as Expressen's editorial *Today we are all Americans* (pic. 10, p. 27). or Aftonbladet's interview with Prime Minister Göran Persson *Now we must stick together* – but instead on the shocking events themselves. What took place was so violent that the comments of intermediaries were not necessary. There is complete logic in dramatic stagings that immediately follow events and brutally throw the reader out into reality.

The situation was different one month later when, on 7 October, the bombing of Afghanistan began. This retaliation was not a surprise. All parties had had time to prepare. Paradoxically enough, this did not favour comprehensive news reporting, since journalists and photographers had problems reaching the actual scene of the war. The media were dependent on the actors involved, the military and official spokespeople, who seized the opportunity to spread their own information and propaganda. The stagings became didactic – maps and graphics show military bases, types of aircraft, attacked targets, etc. – but they primarily became epic since they would pass on the actors' intentions.

The propaganda type used by the actors and published in Aftonbladet and Expressen

on 8 October was not "obviously untruthful". It would have been, however, had the interview with bin Ladin been falsified. But when he says: "The war against Afghanistan and Usama bin Ladin is a war against Islam" (Aftonbladet p. 14), and when Tony Blair claims the contrary (Aftonbladet p. 12): "This is not a war against Islam. It makes me angry to hear Usama bin Ladin and his underlings described as Islamic terrorists. They are just terrorists", no one needs to lie. This probably belongs to the propaganda category "truthful from some perspective". Moreover, it is not hidden but open.

Hidden propaganda is, on the other hand, abundant in the news material on the hunt for Usama bin Ladin. Three terms are important for understanding this, namely *focusing*, *mythologisation*, and *personification*.

Focusing, which implies that something is highlighted, also always implies that something else is toned down or passed over. Such focusing occurs throughout the material elucidating the war on terror. It is easier to have a designated central enemy as adversary than many indistinct ones, e.g., within al-Qaida, Hamas, Hizbollah, Jihad or spread across and even larger, wider terror network.

Mythologisation occurs when a story is fabricated. This is what happens in the hunt for bin Ladin, and is observable in the use of metaphors. bin Ladin is constantly compared to something inhuman: a demon, a quarry, a spider, the elusive shadow, an Adolf Hitler, a Saddam Hussein, etc. In Aftonbladet's staging *bin Ladin on TV – again* (pic. 38, p. 51) he appears as a Christ figure. He also contributes to this mythologisation. It is claimed that he sees himself as a new Saladin, the legendary Muslim commander who conquered Jerusalem in the 12th century. Characteristic of metaphors is that their intended meaning cannot be simply tied back to a literal meaning. Thus,

when the metaphor is interpreted, it is necessary for some hidden meaning to be brought forth. bin Ladin is likened to Adolf Hitler, but he is not Adolf Hitler. Most people know nothing of bin Ladin and have only heard about Hitler, but still the connection is made.

Finally, personification means that a single person is presented as a symbol for something abstract. This is not merely a question of similarity. Usama bin Ladin embodies evil, violence and terrorism; he is "the man who gave terror a face" (Aftonbladet 27 December, p. 6). He can, naturally, stand for just the opposite: the liberator, the hero, the brave, etc., as he does in Aftonbladet's staging "*The US will be obliterated*" (pic. 32, p. 48).

As long as we are dealing with metaphors and symbols, there is always something hidden or latent in the language. This cannot be avoided and is not propagandistic *per se*. Hid-

den propaganda is primarily something that is hidden for the receiver. Newspaper readers do not perceive the content as ideologised or mythologised. But hidden propaganda can also be hidden for both the sender (here the person creating the staging) and receiver. The sender forwards his/her own or other actors' thoughts without him-/herself perceiving them as ideologised or mythologised. This is not a remarkable phenomenon. All people are dependent on their own upbringing, education and cultural background, and many of us also on our employers and co-workers. Every workplace or editorial desk develops its own ethical rules. This has been pointed out by several scholars and is definitely nothing new. But since it is so important for understanding the nature of such influences and how they function in news reporting, I do not hesitate to reiterate.

REFERENSER

- Barthes, Roland (1986): *Det ljusa rummet. Tankar om fotografiet*. Alfabeta.
- Berger, Arthur Asa (1999): *Kulturstudier*. Studentlitteratur.
- Huldt, Johan (2001): *New York, New York*. Ingår i *Ordfront magasin* 12/2001.
- Hvitfelt, Håkan (1996): *Skurkar, kapplöpningar och sensationer. Om marknadsstyrd Journalistik och politisk populism*. Ingår i *Medierna i samhället. Igår idag imorgon*: Carlsson Ulla, red. Nordicom.
- Kühlhorn, Britt-Marie och Marthinsen, Turid (1994): *Historien om Kent och Sara*. Ingår i Nordström, Gert Z: *Estonia – Bilder av en katastrof*. Rapport 168:4. Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Morge, Sara och Modh, Malin (2002): *Terrorns dag i medierna. Nyhetsförmedlingen dygnet efter terrorattacken den 11 september 2001*. Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Nohrstedt, Stig Arne (1992): *Utanför poolerna*. Ingår i *Svenskarna, medierna och Gulfkriget*. Nordlund Roland, red. Rapport 158:1. Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Nordström, Gert Z (1986): *Påverkan genom bilder – En studie av olika bildtypers påverkningseffekter*. Rapport 133. Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Nordström, Gert Z (1989): *Bilden i det postmoderna samhället*. Carlssons.
- Nordström, Gert Z (1992): *Krigsutbrottet och de svenska massmediebilderna*. Ingår i *Svenskarna, medierna och Gulfkriget*. Nordlund Roland, red. Rapport 158:1. Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Nordström, Gert Z (1994): *Estonia – Bilder av en katastrof*. Rapport 168:4. Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Nordström, Gert Z, red. (1996): *Rum Relation Retorik – ett projekt om bildteori och bildanalys i det postmoderna samhället*. Carlssons.
- Nordström, Gert Z, red. (1998): *En lokal-tidning och det offentliga samtalet – En granskning av Jönköpings-Posten under ett utgivningsår*. University Press. Jönköping.
- Nordström, Gert Z och Åstrand, Anders (1999): *Från löpsedel till webb. En studie av den iscensatta nyheten i papperstidningen*. Rapport 176. Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Pettersson, Rune (2001): *Bildmanipulering*. Rapport 181. Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Rosenberg, Göran (2000): *Tankar om journalistik*. Prisma.
- Saunders, Danny (1994): *Propaganda*. Ingår i *Key Concepts in Communication and Cultural studies*. Fiske John, red. Routledge. London and New York.
- Stütz Göran, red (2000): *Nyhetsbilder- etik-påverkan: En antologi*. Meddelande 154. Styrelsen För psykologiskt försvar.
- Sörensen, Björn (1996): *Verklighetens våld: Förväntningar och obehag på CNN*. Ingår i *Väldsamma nyheter*. Andén-Papadopoulos Kari, red. Symposion.

SPFs SENASTE RAPPORTER

- 183 **Sjöstedt, Gunnar & Stenström, Paula:** *Vilseledning på Internet – en analysansats.* Stockholm 2002.
- 182 **Hedquist, Rolf:** *Trovärdighet – en förutsättning för förtroende.* Stockholm 2002.
- 181 **Pettersson, Rune:** *Bildmanipulering.* Stockholm 2001.
- 180 **Pettersson, Rune:** *Trovärdiga bilder.* Stockholm 2001.
- 179 **Larsson, Larsåke & Nohrstedt, Stig Arne** (red.): *Göteborgsbranden 1998. En studie om kommunikation, rykten och förtroende.* Stockholm 2000.
- 178 **Ghersetti, Marina & Hvitfelt, Håkan:** *Slutet på sagan: Prinsessan Dianas död i press, radio och tv.* Stockholm 2000.
- 177 **Leth, Göran & Thurén, Torsten:** *Källkritik för Internet.* Stockholm 2000.
- 176 **Nordström, Gert Z & Åstrand, Anders:** *Från löpsedel till webb: En studie av den iscensatta nyheten i papperstidningen.* Stockholm 1999.

SPFs SENASTE MEDDELANDEN

- 160 **Bennulf, Martin:** *Nya hot och risker. Opinion 2001. Den svenska allmänhetens syn på samhället, säkerhetspolitiken och försvaret.* Stockholm 2001.
- 159 **Palm, Lars & Nilsson, Anna:** *Föreställningen började innan publiken anlät: En analys av regeringens folkbildningsinsats om EMU.* Stockholm 2001.
- 158 **Norling, Anna:** *Olycksplats Borlänge bangård.* Stockholm 2001.
- 157 **Malešič, Marjan:** *Peace Support Operations, Mass Media, and the Public in former Yugoslavia.* Stockholm 2000.
- 156 **Stütz, Göran:** *Opinion 2000. Den svenska allmänhetens syn på samhället, säkerhetspolitiken och försvaret.* Stockholm 2000.

TERRORKRIGET I KVÄLLSPRESSEN

Tre teman behandlas i den här studien, nämligen nyhetsförmedlingen i samband med attackerna på World Trade Center i New York den 11 september 2001, vedergällningen mot Afghanistan i oktober samma år samt jakten på den som utpekats att ligga bakom terrordåden, Usama bin Ladin. Vilken bild fick man som tidningsläsare av det som hände? Hur presenterades skeendet?

I alla krig är påverkan genom propaganda självklar inte minst i samband med nyhetsrapporteringen. Men det kan vara viktigt att vara uppmärksam på vilken typ av propaganda som brukas, om den är öppen, dold eller möjligen omedveten.

Här studeras budskapens framtoning i kvällspressen. Vad exponeras och hur exponeras det? Hur samverkar bild och text? Vilken retorik och estetik tillämpas för att fascinera och attrahera läsarna? Avsikten är inte att avslöja sanning eller lögn i nyhetsutbudet kring de tre händelserna utan att iaktta och redovisa tillvägagångssätt, medel och ambitioner med olika budskap.

Gert Z Nordström är adjungerad professor i informationsdesign vid Mälardalens högskola i Eskilstuna, tidigare professor i kommunikationsvetenskap vid högskolan i Jönköping och i bildpedagogik vid Konstfack i Stockholm.